

50

ЗАГАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ

Ч. 3.

Ціна 80 с.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

Текст.

Примітки подав

ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ

КОЛОМНЯ, 1915.

З друкарні В. Бравнера в Коломиї.

Головний склад у склепі
„Видавничої спілки укр.
учительства в Коломиї“.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00504921 (L)

2012

Збірник М. С. БОВНЯНА

М. Шевченко

1814

Будеш, Батьку, панувати,
Поки живуть люди!

1914

В 3447

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

ТЕКСТ.

ПРИМІТКИ ПОДАВ

ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ.

КОЛОМІЯ, 1915.

З друкарні Вільгельма Бравнера в Коломії.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 37 146

И 29064

Від Видавництва.

Відновлюючи після майже півторарічної перерви свою працю, вважаємо за відповідне сказати пару слів про сей випуск.

Ся книжечка виходить у зміненому виді, як було намічено зпершу. Нам хотіло ся видати поему „Гайдамаки“ з повним і всесторонно опрацьованим вступом як ювілейне видане. Стало ся инакше. Війна заскочила Шановного Автора саме в середині роботи після того, як текст був готовий, і він, відложивши перо, пішов сповнити свій обовязок супроти держави і рідного народу. Очевидно про вступ годі було думати, і ми по довшому ваганю рішили ся пустити сам текст із примітками, будучи тої думки, що все таки він більшу службу робити ме між людьми, хоч і без вступу, як на друкарській полиці. Вступ будемо старати ся видати в можливо короткім часі осібною книжечкою, яка становити ме з текстом нерозривну цілість. Передвоєнна горячка тогідного року відбила ся також на викінченю сеї книжки. Длятого просимо П. Т. Читачів узгляднити ті нечисленні похибки правописні, що вкрали ся до тексту чи до приміток.

Коломия, у грудні 1915.

Гайдамаки.

Гайдамаки.

(В. І. Григоровичу на пам'ять 22. априля 1838 р.)

- Все йде, все минає — і краю немає...
Кудиж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацьвіло,
5 А друге завяло, на віки завяло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
10 По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивить ся в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
15 Ти вічний без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,

Василь І. Григорович — артист і секретар Академії художеств (красних штук) в Петербурзі, родом Українець; він заходив ся багато коло осьвіти та викупу Шевченка з кріпацтва, що стало ся 22. квітня 1838 р.

7. А сонечко — але сонечко...

11. жóлобок — корито, долина укрита в степу; тут таємні людські вчинки по ночам.

13. Вавилон — місто над рікою Евфратом в Азії, в старині столиця могучих вавилонських володарів. Тут розуміє поет Петербург, столицю російських царів.

- Сьпівать тобі думу, що тиж нашептав.
 Порай мені ще раз : де дітись з журбою ?
 Я не одинокий, я не сирота :
- 20 Єсть у мене діти, та де їх подіти ?
 Заховать з собою ? Гріх : душа жива !
 А може їй лекше буде на тім сьвіті,
 Як хто прочитає ті сльози-слова,
 Що так вона щиро колись виливала,
- 25 Що так вона нишком над ними ридала.
 Ні, не заховаю, бо душа жива !
 Як небо блакитне, нема йому краю, —
 Так душі почину і краю немає.
 А де вона буде ? Химерні слова !
- 30 Згадай же хто-небудь її на сім сьвіті, —
 Безславному тяжко сей сьвіт покидать.
 Згадайте, дівчата, вам треба згадать !
 Вона вас любила, рожевії квіти,
 І про вашу долю любила сьпівать.
- 35 Поки сонце встане, — спочивайте, діти !
 А я поміркую, ватажка де взять.
- Сини мої, гайдамаки !
 Сьвіт широкий, воля, —
 Ідіть, сини погуляйте,
 40 Пошукайте долі !

20. Єсть у мене діти — діти творчого ума поета, „Гайдамаки“.

21. Гріх, душа жива — Ш-о так розуміє: Його твір се частина душі поета; а вона жива, вічна. Поетови здаєть ся, що їй лекше буде на тім сьвіті, тобто по смерти, як люди на сім сьвіті згадувати муть добрим словом її твори.

35—36. Бажаючи вислати своїх „Гайдамаків“ у сьвіт, думає поет, когоб то попросити, щоб ними заняв ся і подбав про те, щоб розійшли ся широко по Україні. Кого саме думає поет попросити на ватажка своїм „Гайдамакам“, бачимо з присьвяти.

Сини мої невеликі,
 Нерозумні діти!
 Хто вас щиро без матери
 Привитає в світі?
 45 Сини мої! Орли мої!
 Летіть в Україну!
 Хоч і лихо зострінеться,
 Так не на чужині.
 Там знайдеться душа щира,
 50 Не дасть погибати;
 А тут... а тут... тяжко, діти!
 Коли пустять в хату,
 То зострівши, насміюються,
 Такі, бачте, люди:
 55 Все письменні, друковані,
 Сонце навіть гудять:
 „Не відтіля — каже — сходить,
 Та не так і світить!
 Оттак, — каже — булоб треба...“
 60 Що маєш робити?
 Треба слухать, може й справді
 Не так сонце сходить,
 Як письменні начитали.
 Розумні тай годі!
 65 А щож на вас вони скажуть?

41. Сини мої невеликі... — так називає поет свій твір тому, що він написаний не по книжньому, лише по переказам старих, простих людей.

43. без матери — хто, як не матір — Україна? (бо лише мати привитає щиро); тому й посилає поет своїх „Гайдамаків“ із чужини — з Петербурга, де написав поему, — на Україну.

55. Все письменні... — Критики, що прочитали багато книжок, витворили собі свої теорії і бажалиб усім накинути свою думку.

56. гудять — глузують, кепкують, висмівають.

65. А щож... Перші твори Ш-а зустріли московські критики (Белінський) дуже неприхильно; поет знає, що й „Гайдамаків“ стріне така сама доля.

Знаю вашу славу!
 Поглузують, покепкують,
 Тай кинуть під лаву.
 „Нехай — скажуть — спочивають,
 70 Поки батько встане
 Та розкаже по нашому
 Про свої гетьмани;
 А то дурень розказує
 Мертвими словами,
 75 Та якогось-то Ярему
 Веде перед нами
 У постолах. Дурень! дурень!
 Били, а не вчили:
 Од козацтва, од гетьманства
 80 Високі могили —
 Більш нічого не осталося,
 Тай ті розривають;
 А він хоче, щоб слухали,
 Як старці співвають!
 85 Дарма праця, пане-брате:
 Коли хочеш гроший,
 Та ще й слави, того дива,

69—95. Се слова критики, які поет сподіваєть ся почути з нагоди появи „Гайдамаків“.

70. батько — старшого, поважного чоловіка називають руські люди „батьком“; тут розуміє поет чоловіка ознакненого з історією, московського історика.

71. по нашому — по московськи.

72. про свої гетьмани — замість про своїх гетьманів; — предмет оповідання московського історика.

73—74. А то дурень — трохи не так назвали Ш-а московські критики за те, що писав українською мовою, якої на їхню думку не можна ставити на рівні з московською, бо мовляв — такої мови нема.

77. постолы — ходаки, рід легкого обува з шкіри; постолы носять головно бідні люди і верховинці (мешканці гір).

79—87. Критики скажуть: По козаччині з її гетьманами остали ся лиш високі могили і нікому нецікаво слухати про них пісень, написаних народньою мовою і народнім складом. Через те такої поеми, як „Гайдамаки“, ніхто не схоче ні купувати, ні читати.

90 Сьпівай про „Матрьошу“,
 Про „Парашу, радість нашу“,
 Султан, паркет, шпори, —
 От де слава! А то сьпіва:
 „Грає сине море“,
 А сам плаче; за тобою
 І твоя громада
 95 У сїряках...“ — Правда, мудрі!
 Спасибі за раду!
 Теплий кожух, тільки, шкода,
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 100 Брехнею підбите.
 Вибачайте! Кричіть собі!
 Я слухать не буду,
 Тай до себе не покличу:
 Ви розумні люди,
 105 А я дурень; один собі
 У моїй хатині,
 Засьпіваю, заридаю,
 Як мала дитина.
 Засьпіваю—море грає,
 110 Вітер повіває,
 Степ чорніє, і могила
 З вітром розмовляє.

88. Матрьоша і Параша — власні імена; „паркет“ — лискуча підлога у сальонах, уложена з плиток ріжного дерева і виду; „шпори“ — остроги при жовнірських чоботях. Московські критики волілиб, щоб Ш-о сьпівав веселі і любовні пісні, які булиб по серцю висшим аристократичним кругам московським та офіцирам.

95. Правда, мудрі... — поет дякує критикам заздалегідь за майбутню раду і постановляє лишити ся на українським національним ґрунті та писати рідною мовою про природу, побут і історію України.

105. а я дурень — ще раз натяк на неприхильну критику перших творів поета.

Засьпіваю—розвернулась
 Висока могила;
 115 Аж до моря Запорожці
 Степ широкий вкрили;
 Отамани на вороних
 Перед бунчуками
 Вигравають, а пороги
 120 Між очеретами
 Ревуть, стогнуть, розсердились,
 Щось страшне сьпівають!
 Послухаю, пожурю ся,
 У старих питаю:
 125 Чого, батьки, сумуєте?
 — „Не весело, сину!
 Дніпро на нас розсердив ся,
 Плаче Україна...“
 І я плачу. А тимчасом
 130 Пишними рядами
 Виступають отамани,
 Сотники з панами,
 І гетьмани, — всі в золоті.
 У мою хатину

113. розвернулась — розкрила ся, розтворила ся, розпукла ся.

116. до моря — до Руського, до Чорного моря.

117. отамани перед бунчуками — козацьке військо, яким проводив гетьман, ділило ся на полки, полк на сотні, а сотня на курені. Полком правив „пан“ полковник, сотнею сотник, а куренем отаман. Кождий полк мав свою хоругов, а менші відділи мали пірначі (різблені палиці з кінським хвостом), які тримали окремі козаки за старшинами.

132—172. Роздумуючи про велич і славу козаччини, що на віки минула, попадає поет в стан глибокого душевного зворушення, що потрясає його душею аж до плачу. Йому здаєть ся, що до нього в хату приходить козацтво зі старшинами, поет говорить з ними, то що. (Візія).

132. Сотники з панами — з полковниками.

- 135 Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють — розказують,
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
- 140 Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Гріли ся в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
145 В Україну вертали ся;
Як бенкетували: —
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козаки гукали.
Шинкар, знає, наливає
- 150 І не схаменеть ся;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеть ся —
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
155 Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
160 Поки встане доля!“
Взявшись в боки, навприсядки
Парубки з дідами:
„Оттак, діти, добре, діти!
Будете панами!“

139. байдак — рід більшого козацького судна.

141. по синьому — по Чорному морі.

142. Ск у т а р, вл. Ск у т а р і — місто на малоазійському побережжю Босфорського проливу, де знаходиться цминтарище Царгороду; Ск у т а р і віддалене від Царгороду лише 3 км.

152. Х о р т и ц я — великий скелистий острів низше порогів Дніпра, порослий лісом, осідок Запорозжців-Січовиків.

153. Метелиця і гопак — народні, козацькі танці.

- 165 Отамани на бенкеті,
 Неначе на радї,
 Похожають, розмовляють...
 Вельможна громада
 Не втерпіла, ударила
 170 Старими ногами...
 І я дивлюсь, поглядаю,
 Сьмію ся сльозами. —
 Дивлю ся, сьмію ся, дрібні утираю :
 Я не одинокий, є з ким в сьвіті жить !
 175 У моїй хатинї, як в степу безкраїм,
 Козацтво гуляє, байрак гомонить ;
 У моїй хатинї сине море грає,
 Могила сумує, тополя шумить,
 Тихесенько „Гриця“ дївчина сьпіває —
 180 Я не одинокий, є з ким вік дожить !

- От де моє добро, гроші,
 От де моя слава !
 А за раду — спасибі вам,
 За раду лукаву !
 185 Буде з мене, поки живу,
 І мертвого слова,
 Щоб виливать журбу — сльози.
 Бувайте здорові !
 Піду синів випровожать
 190 В далеку дорогу.
 Нехай ідуть ; може, найдуть
 Козака старого,
 Що привита моїх діток
 Старими сльозами.
 195 Буде з мене. Скажу ще раз :
 Пан я над панами !

162. діди — старі козарлюги, знатні на радах і судах Січи.

176. байрак — яруга заросла лісом.

188. Бувайте здорові! — Розправивши ся з критиками, поет постановляє пустити „Гайдамаків“ у сьвіт.

Оттак, сидя в кінці стола,
 Міркую, гадаю :
 Кого просить? Хто поведе ?
 200 На дворі свитає,
 Погас місяць, горить сонце.
 Гайдамаки встали,
 Помолились, одягли ся,
 Кругом мене стали.
 205 Сумно, сумно, як сироти,
 Мовчки похилились :
 — „Благослови, кажуть, батьку,
 Поки маєш силу,
 Благослови шукать долю
 210 На широкім сьвітї“.
 — „Пострівайте! Сьвіт — не хата,
 А ви малі діти,
 Нерозумні. Хто ватажком
 Піде перед вами?
 215 Хто проведе? Лихо, діти,
 Лихо менї з вами!
 Виховав вас, вигодував,
 Виросли чималі,
 Йдете в люди, а там тепер
 220 Все письменне стало.
 Вибачайте, що не вивчив,

201. Погас місяць, гайдамаки встали — поки поет придумував вступ, минула ніч, і поет ладить, складає свою поему, щоби з нею піти до Григоровича.

203. одягли ся — дістали вступ. Порів. подібну думку в „Передмові“, без якої вони булиб „обірванці“. Сей вступ написав Ш-о, як скінчив поему (7. IV. 1841).

211. Сьвіт не хата — не те, що хата поета, де їм добре було.

212. малі, нерозумні — недотепно зложені, без книжного знання.

218. Виросли чималі — змістом, обємом великі.

221. Вибачайте, що не вивчив — твір мусить обійти ся без книжного знання, бо нї звідки було його взяти. Про те була бесіда у вступі.

Бо й мене, хоч били,
 Добре били, а багато
 Де-чому навчили!
 225 Т ма, м на знаю, а оксію
 Не втну таки й досї.
 Що-ж вам скажуть? Ходїм, сини,
 Ходїмо, попросим!
 230 Єсть у мене щирий батько
 (Рідного не має) —
 Дасть він менї раду з вами,
 Бо сам, здоров, знає,
 Як то тяжко блукать в сьвітї
 Сиротї без роду;
 235 А до того — душа щира,
 Козацького роду,
 Не одцуравсь того слова,
 Що мати сьпівала,
 Як малого повивала
 240 З малим розмовляла;
 Не одцуравсь того слова,
 Що про Україну
 Сліпий старець сумуючи,
 Сьпіває під тином; —
 245 Любить її, думу правди,
 Козацькую славу,
 Любить її! Ходїм, сини,
 На раду ласкаву!
 Якби не він спїткав мене
 250 При лихїй годинї,

223. Добре били, а багато дечого навчили. — Поет іронїзує; требаб розуміти: хоч добре били, та мало чого вивчили.

225. т ма, м на — склади в букварі; оксія — острій наголос над словами в церковних книгах. Сими словами осуджує поет дяківську науку, яка забиває школярям голови марницями, а не дає їм реального знаня.

229—30. Щирий батько: В. Григорович; Григорій Шевченко, батько Тараса, умер 21. марта ст. ст. 1825. р.

- Давноб досї заховали
 В снігу на чужинї, —
 Заховалиб тай сказали :
 „Так якесь ледащо!“
- 255 Тяжко-важко нудить сьвітом,
 Не знаючи, за що.
 Минуло ся, щоб не снилось !...
 Ходїмо, хлопята!
- 260 Коли менї на чужинї
 Не дав погибати,
 То й вас прийме, привїтає,
 Як свою дитину.
 А од його, помолившись,
 Гайда в Україну!“
- 265 Добридень же, тату, в хату!
 На твоїм порогу
 Благослови моїх діток
 В далеку дорогу!

1841. 7/IV.

Петербург.

I. ІНТРОДУКЦІЯ.

- Була колись шляхетчина,
 Вельможная панї, —
 Міряла ся з Москалями,
 З Ордою, з султаном,
 5 З Німотою. Було колись...

252. В снігу на чужинї — в Петербурзі зима триває довго, зимно ще довше, а літо дуже коротке.

258. Ходїмо, хлопята — твір „Гайдамаки“.

1. шляхетчина — шляхетська республіка — Польське королівство.

3. міряла ся — ставала на прою, вела побідні війни.

- Та що не минає?
 Було, шляхта, знай, чванить ся,
 День і ніч гуляє,
 Та королем коверзує, —
 10 Не кажу Степаном,
 Або Яном Собієським:
 Ті два незвичайні, —
 А иньшими... Небораки
 Мовчки панували.
 15 Сейми, сеймики ревіли, —
 Сусіди мовчали,
 Дивили ся, як королі
 Із Польщі втікають,
 Та слухали, як шляхетство
 20 Навісне гукає:
 Nie pozwalam, nie pozwalam!
 Шляхта репетує,
 А магнати палять хати,
 Шабельки гартують.
 25 Довго таке творило ся,
 Поки не в Варшаві
 Запанував над Ляхами
 Понятовський жвавий.

9. коверзувати — вередувати, мудрувати, химерити.

10. Степан — Баторій, польський король (1576—1587).

11. Іван Собєський — польський король (1674—1697).

17. як королі... — натяк на польського короля Генрика де Валуа, що покинув польський трон і вернув до Франції (1572—75).

21. „nie pozwalam“ — для державної постанови в Польщі треба було однушної згоди; часто бувало, що однісінський посол міг не допустити до постанови, вигукнувши в соймі слово „nie pozwalam“.

22. репетує — кричить, вереск здійсмає.

23. А магнати палять хати — роблять взаємно на себе напади.

26. Варшава — столичне місто державної Польщі.

28. Понятовський — Станіслав Август Понятовський, останній король самостійної Польщі.

Запанував, тай думав шляхту
 30 Приборкать трошки, — не зумів;
 Хотів добра, як дітям мати,
 А може й ще чого хотів.
 Єдине слово „pięrozwałam“
 Хотів у шляхти одібрать,
 35 А потім... Польща запалала,
 Шляхта сказала ся, — кричать:
 — „Слово гонору, дарма праця!
 Поганець, наймит Москаля!“
 На гвалт Пулавського і Паца
 40 Встає шляхетська земля,
 І — разом сто конфедерацій¹⁾.

Розбрелись конфедерати
 По Польщі, Волині,
 По Литві, по Молдаванах
 45 І по Україні;

¹⁾ „Энциклопедический лексиконъ, томъ 5: Барская конфедерация і „Historya królestwa Polskiego“, g. s. Vandtke, tom 2. (Примітка Шевченка).

Конфедерація — оружний союз шляхти під проводом маршалків, яка була невдоволена з постанов, що обов'язували в польській державі. Коли під напором пруського і російського двора переведено постанову рівноправності некатоликів, а з тим і православних у Польщі, повстає Барська конфедерація під проводом Пулавського з гаслом оборони католицької віри і шляхетської волі. Ширше говорили ми про се у „Вступі“.

Пулавський і Пац — польські провідники. Тільки з Пацом Шевченко помиляєть ся: між маршалками Барської конфедерації його зовсім не було.

43. Волинь — земля між ріками: Бугом від заходу, Тетеровом від сходу, а Богом від полудня, від півночі межує з Полісем.

44. по Молдаванах — по Волощині, звідси вербували Волохів до війська, до козаків, гайдамаків і конфедератів.

Розбрили ся, тай забули
 Волю ратувати.
 Полигали ся з Жидами,
 Тай ну руйнувати.
 50 Руйнували, мордували,
 Церквами топили...
 А тимчасом гайдамаки
 Ножі осьвятили.

II. ЯРЕМА.

— „Яremo! герш-ту, хамів сину?
 Піди кобилу приведи!
 Подай патинки господині,
 Та принеси мені води!
 5 Вимети хату! внеси дрова!
 Посип індікам! гусям дай!
 Піди до льоху, до корови,
 Та швидче, хаме!... Пострівай!
 Упоравшись, біжи в Вільшану: ²⁾
 10 Їмості треба. Не барись!“ —
 Пішов Ярема, похиливсь.

Оттак у-ранці Жид поганій
 Над козаком коверзував.

48. Полигали ся — получили ся, звязали ся.

51. Церквами топили — палили церкви.

1. Герш-ту — hörst du? чуєш?

²⁾ Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху — Боровиків хутір і корчма, деб то Ярема Байстриук, а потім Галайда, був у Жида наймитом. (Од старих людей). (Прим. Шевченка).

10. Їмості треба — жінці Жида Лейби, що у нього служив Ярема.

15 Ярема гнув ся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинав ся.

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на сьвітї, а хочеть ся жить :
Хочеть ся дивитись, як сонечко сяє,
20 Хочеть ся послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю засьпіває...
О, Боже мій милий, як весело жить !

Сирота Ярема, сирота убогий :
25 Ні сестри ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долі, людей не займа.
Тай защо їх лаять? Хиба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
30 Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сиротї треба самому придбать.
Трапляеть ся, часом тихенько заплаче,
Тай то не од того, що серце болить :
Що-небудь згадає, або що побачить...
35 Тай знову до праці... Оттак треба жить !
На-що батько—мати, високі палати,
Коли нема серця — з серцем розмовлять?
Сирота Ярема—сирота багатий,
Бо є з ким заплакать, є з ким засьпівать,
40 Єсть карії очі —
Як зіроньки сяють,
Білі рученята
Мліють, обнімають ;
Єсть серце єдине,
45 Серденько дівоче ;
Що плаче, сьмієть ся,
Як він того хоче ;

15. сіромаха — бідолаха, бідака.

Що плаче, сьмієть ся,
 І мре, й оживає,
 50 Сьвятим духом серед ночі
 Понад ним витає.

Оттакий то мій Ярема,
 Сирота багатий.
 Таким і я колись то був...
 55 Минуло, дівчата!
 Минуло ся, розійшло ся,
 І сліду не стало.
 Серце мліє, як згадаю :
 Чому не осталось ?
 60 Чому не осталось ? Чому не витало ?
 Лекше булоб сльози, журбу виливать.
 Люди одібрали, бо їм було мало :
 „На-що йому доля ? Треба закопать, —
 Він і так багатий!“

Багатий на лати

65 Та на дрібні сльози — бодай не втирать...
 Доле моя, доле ! Де тебе шукать ?
 Верни ся до мене, до моєї хати,
 Або хоч присни ся... не хочеть ся спать !
 Вибачайте, люди добрі !
 70 Може не до ладу,
 Та прокляте лихо, злидні —
 Кому не завадять ?
 Може ще раз зострінемось,
 Поки шкандибаю
 75 За Яремою по сьвіту,
 А, може... й не знаю.

54—99. В епічне оповіданє про Ярему всуває поет згадку про своє колись то щасливе жите; сим перепиняє хід оповіданя і псує немало епічний супокій, з яким почав був оповідати.

70. Може не до ладу — поет сам догадуєть ся, що не до ладу творити ліричні епізоди, відступаючи від властивого оповіданя.

Лихо, люди, всюди лихо,
Ніде пригорнуть ся :
„Куди — каже — хилить доля,
80 Туди й треба гнуть ся“, —
Гнуть ся мовчки, усьміхать ся,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привитали.
85 Бо їх ласка — нехай снить ся
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи !
Тяжко, нудно розказувать,
90 А мовчать не вмію.
Виливай сяз, слово-сльози :
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділю ся
Моїми сльозами,
95 Та не з братом, не з сестрою, —
З німими стїнами
На чужинї... А поки що —
До корчми верну ся :
Що там робить ся?

Жидюга

100 Дріжить, зігнувшись
Над каганцем, лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!
Білі рученята
105 Розкидала, розкрила ся,
Як квіточка в гаю
Червонїє; а пазуха...
Пазухи немає,
Розірвана. Мабуть душно
110 На перинї спати, —
Одинокій, молоденькій
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче... Несказано
Гарна нехрещена!

- 115 Отто дочка, а то батько, —
 Чортова кишенья.
 Стара Хайка лежить долі,
 В перинах поганих.
 Де ж Ярема? Взявши торбу,
 120 Потяг у Вільшану.

III. КОНФЕДЕРАТИ.

- „Одчиняй, проклятий Жиде!
 Бо будеш битий! Одчиняй!
 Ламайте двері, поки вийде
 Старий паскуда!“
 — „Пострівай!
 5 Стрівайте, зараз!“
 — „Нагаями!
 Свиняче ухо! Жартувать,
 Чи що ти хочеш?“
 — „Я? З панами?
 Крий Боже! Зараз, дайте встать,
 Ясновельможні! (нишком — свині!)“
 10 — „Пане полковнику, ламай!“
 Упали двері, а нагай
 Малює вздовж жидівську спину.
 „Здоров, свине! Здоров, Жиде!
 Здоров, чортів сину!“
 15 Та нагаєм, та нагаєм...
 А Жид зогнув спину:
 „Не жартуйте, мості-пане!“

1. „Одчиняй, Жиде!“ — приказ ватаги конфедератів, яка напала на хату Лейби, що в нього служив Ярема.

9. нишком — по тихеньки, шепотом, під носом.

10. полковник — начальник ватаги конфедератів.

17. мості-пане, — від польського: mość — гідність, достойність; звідси в нас: єгомость, їмость.

- „Добри-вечір в хату!
 Ще раз шельму! ще раз!... годі!
 20 Вибачай, проклятий!
 Добри-вечір! А де дочка?“
 — „Умерла, панове!“
 — „Лжеш, іудо! Нагаями!“
 Посипались знову...
 25 „Ой паночки—голубчики,
 Ёй Богу немає!“
 — „Брешеш, шельмо!“
 — „Коли брешу,
 Нехай Бог карає!“
 — „Не Бог, а ми. Признавай ся!“
 30 — „На щоб мав ховати,
 Як би жива? Нехай, Боже,
 Щоб я був проклятий!...“
 „Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
 Літанню сьпіває.
 35 Перехрестись!“
 — „Як же воно?
 Далєбі, не знаю“.
 — „Оттак, дивись!“
 Лях хрестить ся,
 А за ним іуда.
 „Браво! браво! охрестили!
 40 Ну, за таке чудо
 Могоричу, мостї-пане!
 Чуєш, охрещений?
 Могоричу!“
 — „Зараз, зараз!“
 Ревуть мов скажені.
 45 Ревуть Ляхи, а поставець
 По столу гуляє.

34. літання в л. літанія — молитва, молебень у латинників.

36. далєбі — бігме, присяй Богу.

39. браво — італійське слово, значить: дуже добре, славно, знаменито.

45. поставець — чарка, чашка.

- „Єще Польща не згінела!“ —
 Хто куди гукає.
 — „Давай, Жиде!“
 Охрещений
- 50 Із льоху та в хату,
 Знай, шмигляє, наливає;
 А конфедерати,
 Знай, гукають: — „Жиде! меду!“
 Жид не схаменеть ся.
- 55 — „Де цимбали? грай, псявіро!“
 Аж корчма трясеть ся;
 Краковяка оддирають,
 Вальса та мазура.
 А Жид гляне та нищечком:
- 60 „Шляхетська натура!“
 — „Добре, годі! Тепер сьпівай!“
 — „Не вмю, єй Богу!“
 — „Не божись, собача шкуро!“
 — „Яку ж вам? „Небогу“ ?
- 65 „Була собі Гандзя,
 „Каліка небога,
 „Божила ся,
 „Молила ся,
 „Що боліли ноги;
- 70 „На панщину не ходила,
 „А за парубками
 „Тихесенько,
 „Гарнесенько
 „Поміж бурянами“.
- 75 — „Годі! годі! се погана :

47. „Єще Польща не згінела“ — тобто „Jeszcze Polska nie zginęła“; польський патріотичний гімн, про се була бесіда в горі.

57—58. Краковяк і мазур — польські народні танці, вальс — німецький кручений танець.

65—74 і 79—83. Се народні пісеньки, твори української п'яної музи.

Схизмати співають“.³⁾

— „Якої-ж вам? Хиба отсю?

Стрівайте! згадаю...

80 „Перед паном Хведором

„Ходить Жид ходором,

„І задком,

„І передком —

„Перед паном Хведірком!“

— „Добре, годі! Тепер плати!“

85 — „Жартуєте, пане!

За-що платить?“

— „Що слухали.

Не кривись, поганій!

Не жартую. Давай гроші!“

— „Де мені їх взяти?

90 Ні шеляга; я панською

Ласкою багатий“.

— „Лжеш, собако! Признавай ся!

А ну-те, панове,

Батогами!“

Засвистіли,

95 Хрестять Лейбу знову.

Періщили, періщили,

Аж піря летіло...

— „Єй же Богу, ні шеляга!

Їжте моє тіло!

100 Ні шеляга! гвалт! ратуйте!“

— „Ось ми поратуєм!“

— „Пострівайте! я щось скажу“...

— „Почуєм, почуєм,

Та не бреші! Бо, хоч здохни,

105 Брехня не допоможе“.

— „Ні... в Вільшаній...“

— „Твої гроші?“

³⁾ Неуніятів Ляхи називали схизматами. (Прим. Шевченка).

91. шеляг — старий дрібний гріш.

93. Лжеш — говориш неправду, брешеш.

- „Мої?... Ховай Боже!
 Ні, я кажу, що в Вільшаній...
 Вільшанські схизмати...
 110 — „По три семі, по чотири
 Живуть в одній хаті?
 Ми се знаєм, бо ми самі
 Їх так очухрали...“
 — „Та ні, не те... вибачайте, —
 115 Щоб лиха не знали,
 Щоб вам гроші приснили ся!...
 Бачте, у Вільшаній...
 У костьолі... у титаря...
 А дочка Оксана!
 120 Ховай Боже! Як панночка!
 Що то за хороше!
 А червінців! Хоч не його,
 Так що? Аби гроші!“
 — „Аби гроші, однаково!
 125 Правду Лейба каже;
 А щоб певна була правда,
 Нехай шлях покаже.
 Одягай ся!“
 Поїхали
 Ляхи у Вільшану.
 130 Один тільки під лавою
 Конфедерат п'яний
 Нездужа встать, а курника,
 П'яний і веселий:
 „Му żyjemy, ты жyjemy,
 135 Polska nie zginęła“.

110—111. По три, по чотири... — Часті напади уніятів і католиків на православних довели до того, що православні покидали зруйновані доми та містилися, де попало.

113. очухрати — обірвати, тут обрабували.

118. Титар — із грецького *κτίτωρ*, в церковнослов'янським ктиторъ, значить основатель, нині церковний старшина, паламар.

132. курникати — бурмотати під носом по п'яному.

134. Му жyjemy — слова з висше згаданої пісні: „Jeszcze Polska nie zginęła...“

IV. ТИТАР.

„У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
5 Вийди, серденько —
Я виглядаю —
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
10 Та поворкуєм,
Та посумуєм:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
15 Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!“

Оттак, ходя по-під гаєм,
20 Ярема сьпіває,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Сьвітить білолиций;
25 Верба слуха соловейка,
Дивить ся в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
30 Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледви-ледви ходить,
Не дивить ся, не слухає.
„На-що мені врода,

1—18. У гаю... — нагадує і складом і мотивом народну любовну пісню.

- 35 Коли нема щастя, коли нема долі ?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на сьвітї — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
- 40 За-щож одцурались ? Що я сирота ?
Одно було серце, одно на всім сьвітї,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!“
І хлинули сльози.
- 45 Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозї
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
- 50 Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що кляла ся, — другого шукай!
Я тобі не пара ; я в сірій свитинї,
А ти — титарівна... Кращого витай!
- 55 Витай, кого знаєш, — така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему, — нишком помолись, —
Одна, серце, на всім сьвітї
- 60 Хоч ти помоли ся!“

- Тай заплакав сіромаха,
На кий похилив ся.
Плаче собі тихесенько...
Шелесть!... коли гляне:
65 Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеть ся Оксана.

58. Сховали Ярему... зложили в могилу.

62. Кий — колик, ціпок, осмалений з одного кінця патик; тому, що багато гайдамаків було озброєних лише в колики, називано їх, особливо в 1768 р. — колїями.

- Забув... побіг... обняли ся...
 — „Серце!“ — тай зомліли.
 Довго, довго тільки — „серце!“
 70 Тай знову німіли.
 — „Годі, пташко!“
 — „Ще трошечки,
 Ще... ще, сизокрилий!
 Вийми душу!... Ще раз... ще раз...
 Ох, як я втомилась!“
 75 — „Одпочинь, моя ти зоре!
 Ти з неба злетіла!“
 Послав свитку. Як ясочка,
 Усміхнулась, сіла.
 — „Сідай же й ти коло мене!“
 80 Сїв тай обняли ся.
 — „Серце моє, зоре моя,
 Де се ти зоріла?“
 — „Я сьогодні забарилась :
 Батько занедужав, —
 85 Коло його все поралась“.
 — „А мене й байдуже?“
 — „Який бо ти, ей же Богу!“
 І сльози блиснули.
 — „Не плач, серце, я жартую“.
 90 — „Жарти!“
 Усміхнулась.
 Прихилилась головою,
 Тай ніби заснула.
 — „Бач, Оксано, я жартую,
 А ти й справді плачеш!
 95 Ну, не плач же, глянь на мене :
 Завтра не побачиш :
 Завтра буду я далеко,
 Далеко, Оксано!
 Завтра в ночі у Чигрині

77. ясочка — щось ясного, ясна істота, (зірка).

99. Завтра в ночі у Чигрині — Колії мали дістати в ночі проти сьв. Маковія сьвячені ножі, які — так вони думали — подарувала їм російська цариця, Катерина II.

- 100 Св'ячений достану ;
 Дасть він мені срібло-злото,
 Дасть він мені славу ;
 Одягну тебе, обую,
 Посажу, як паву,
 105 На дзиглику, як гетьманшу
 Тай дивитись буду...
 Поки не вмру — дивитимусь“.
 — „А може й забудеш ?
 Розбагатієш, у Київ
 110 Поїдеш з панами,
 Найдеш собі шляхтяночку,
 Забудеш Оксану !“
 — „Хиба краща є за тебе ?“
 — „Може й є, не знаю“.
 115 — „Гнівиш Бога, моє серце :
 Кращої немає !
 Ні на небі, ні за небом,
 Ні за синім морем
 Нема кращої од тебе !“
 120 — „Що се ти говориш ?
 Схамени ся !“
 — „Правду, рибко !“
 Тай знову, тай знову...
 Довго вони, як бачите,
 Вели таку мову ;
 125 Цілувались, обнімались
 З усієї сили ;
 То плакали, то божились,
 То ще раз божились.
 Їй Ярема розказував,
 130 Як жить вони будуть,

105. дзиглик — нїм. слово, стільчик на трьох ногах.

117. Ні на небі, ні за небом — по народнім віруваням є три неба : в першій небі зорі, ясочки — то блаженні душі, над ними літають ангели, на третьому царить Пан-Біг ; отже Ярема хоче сказати: Ні між блаженніми душечками, ні між ангелами нема „кращої од тебе“.

165 Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив —
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі! Може ще раз
170 Вони на с'ім сьвіті
Зострінуть ся? Побачимо...

А тимчасом сьвітить
З усіх вікон у титаря.
Що то там творить ся?
175 Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивить ся!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіть ся: то конфедерати,
180 Люди, що зібрались волю боронить!⁴⁾
Боронять, прокляті! Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на сьвіт привела!
Дивіть ся, що роблять у титаря в хаті
185 Пекельнії діти!

У печі пала
Огонь і сьвітить на всю хату;
В кутку собакою дріжить
Проклятий Жид. Конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
190 Скажи, де гроші!“

Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили, — нема,
Нема ні слова.

— „Мало муки!

⁴⁾ Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з поногет (з гонором), без дисципліни; робити не хочеть ся, а їсти треба. (Прим. Шевченка).

191. налигач — мотуз на худобу, воловід.

- 195 Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Оттак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?... І не стогне!
Завзята bestія! Стрівай!"
Насипали в халяви жару...
- 200 — „У тімя цьвяшок закатай!"
Не витерпів съвятої кари,
Упав сердега. Пропадай
Душа без сповіді съвятої!
— „Оксано, дочко!" тай умер.
- 205 Ляхи задумали ся стоя,
Хоч і запеклі.
— „Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм.
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!"
— „Гвалт! Ратуйте!
- 210 Хто в Бога вірує!" — кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — „Хто такий?"
Оксана в двері: „Вбили! вбили!"
Тай пада крижем. А старший
- 215 Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомліую...
- Де-ж ти,
Яremo? де ти? Подиви ся?
220 А він мандруючи, сьпіва,
Як Наливайко з Ляхом бив ся.

194. присок — горячий попіл з жаром.

200. закатати — забити, встромити.

214. крижем — навхрест, в перехрест.

221. Наливайко — ватажок самостійної козаччини,
що господарила на Волині й Поділю 1595—6 рр.

Ляхи пропали; нежива
 Пропала з ними і Оксана.
 Собаки де-де по Вільшаній
 225 Загавкають, тай замовчать.
 Біліє місяць; люди сплять,
 І титар спить... Не рано встане!
 На віки, праведний, заснув.
 Горіло сьвітло, погасало, —
 230 Погасло... Мертвий мов здрігнув.
 І темно, сумно в хаті стало.⁵⁾

У. СЬВЯТО В ЧИГИРИНІ.

Гетьмани, гетьмани! Як би то ви встали, —
 Встали, подивились на той Чигирин,
 Що ви будували, де ви панували, —
 Заплакалиб тяжко, бо виб не пізнали
 5 Козацької слави убогих руїн!
 Базари — де військо, як море, червоне,
 Перед бунчуками, бувало, горить,
 А ясновельможний, на воронім коні,
 Блисне булавою — море закипить;
 10 Закипить, і розлило ся

⁵⁾ Анахронізм (помилка що до часу): титаря замучили зимою, а не літом. (Прим. Шевченка) В дійсности замучено його таки літом, гл. вступ.

2. Чигирин — місто на правобережній Україні над рікою Тясмином; резиденція Хмельницького і деяких гетьманів, тоді і столиця України. По малій скількості руїн не пізнати нині славної гетьманської резиденції. Порів. в. 5.

6. базар — площа, де відбувають ся торги, ринок. Думка, що почалась у 6. в., не скінчена.

9. булава — мала паличка з округлою головою, окована сріблом або золотом та вибивана дорогими камінями, ознака гетьманської влади; море — козацьке військо без краю, без числа.

Степами, ярами;
 Лихо мліє перед ними...
 А за козаками...
 Та що й казать? Минуло ся!
 15 А те, що минуло,
 Не згадуйте, пани-брати,
 Бо щоб не почувли...
 Тай що з того, що згадаеш?
 Згадаеш — заплачеш.
 20 Ну, хоч глянем на Чигирин,
 Колись-то козачий.
 Ізза лісу, зза туману
 Місяць випливає;
 Червоніє круглолиций,
 25 Горить, а не сяє;
 Неначе зна, що не треба
 Людям його сьвіту,
 Що пожари Україну
 Нагріють, осьвітять.
 30 І смеркло ся, а в Чигрині,
 Як у домовині,
 Сумно—сумно (Оттак було
 По всій Україні
 Против ночі Маковія,
 35 Як ножі сьвятили).
 Людий не чуть; через базар
 Кажан костокрилий
 Перелетить; на вигоні
 Сова завиває.

12. Лихо мліє — все, що лихе для України, вороги

13. А за козаками... — поет не скінчив своєї гадки.

22. туман — тут густа мрака.

28. пожари Україну нагріють — скоро пічне ся коліївське повстане, що його поет дальше описує.

34. ніч Маковія — ніч перед св. Маковієм, коли осьвячено ножі, що їх уживали гайдамаки.

37. Кажан — лилик. Тиша мов у домовині; кажан, сова — віщують страшні недалекі події.

40 А деж люди? Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібрали ся; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, — дожидають
45 Великого сьвята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
50 Он кого, дивіть ся! Лягли на долинї,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки... На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, Жидам кару;
55 За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

По під дібровою стоять
Вози залізної таранї:
То щедрої гостинець панї ⁶⁾
60 Уміла що кому давать, —
Нївроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!...
Поміж возами ніде стать:
Неначе в ірій налетіло
65 З Сьмілянщини, з Чигирина,

45. велике сьвято — сьвячення ножів, знаку до повстаня.

58. тараня — рід риби, тут ножі.

⁶⁾ Себто вози з ножами. Гайдамаки вірили, що се був гостинець щедрої панї, цариці Катерини II. (Прим. Шевченка).

61. нївроку їй... — поет іронїзує: — нехай царствує розуміє ся на тім сьвітї; Катерина II. панувала від 1762—96.

64. ірій — теплі краї, куди відлітають на зиму перелетні птахи.

65. Сьмілянщина — місточко Сьміла над горішнім Тясмином, недалеко, на пол. зах. від Черкас.

Просте козацтво, старшина, —
 На певне діло налетіли.
 Козацьке панство похожає
 В киреях чорних, як один,
 70 Тихенько ходя, розмовляє
 І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби
 не знає нічого, а подиви ся — скрізь Голова-
 75 тий. „Коли сам“ — каже — „не повершу, то
 синові передам“.

Старшина третій.

Тай син же штука! Я вчора зострів ся
 з Залізняком; таке розказує про його, що цур
 йому! „Кошовим“ — каже, — „буде, тай го-
 80 ді; а може ще й гетьманом, коли теє...“

Старшина другий.

А Гонта на-що? А Залізняк? До Гонти са-
 ма... сама писала: „Коли“ каже...

69. кирея — довгий суконний плащ.

70. ходя — замість „ходячи“, подібно „стоя“ замість „стоячи“; є се старі дієприкметники.

72. Головатий. — Знаємо двох Головатих з того часу, оба були судіями військовими. Перший Антін, що скликав Запорожців в охотницькі полки і пішов з ними на Кубань у 80 рр. XVIII в. Про нього згадує поет ще в „Невольнику“ ст. 219. Другий Павло, вмирає на заслання у Сибірі в тобольськiм монастирі. (Грушевський: Іл. Іст. 505.) Котрий саме Головатий та о стілько він брав участь у коліївському рухові, напевно не скажемо. Сю статъ начеркнув поет за Чайковським Мих. (Wegnyhoga), про що ми казали у вступі.

Старшина первий.

Цитьте лишень! Здаєть ся, дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий.

85 Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі
голови та розумні! Химерять-химерять, тай
зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух,
там торби не треба. Купили хрину — треба
ззісти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили,
90 що купували, — грошам не пропадять! А то
думають-думають, ні в голос, ні мовчки, а Ляхи
догадають ся — от тобі й пшик! Що там за
рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш
народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, сла-
95 ва Богу, вся Сьмілянщина, коли не вся Україна.
Он, чуєте, сьпівають?

Старшина третій.

Справді, сьпіва щось; піду, спиню.

Старшина первий.

Не спиняй! Нехай собі сьпіває, аби не го-
лосно.

Старшина другий.

100 Ото мабуть Волох! ⁷⁾ Не втерпів таки старий
дурень; треба тай годі!

82. с а м а — Катерина II. порів. в. 60.

86. Х и м е р я т ь — мріють, марять, примхують.

87. ш в а й к а — тупе шило; л а н т у х — міх, мішок

92. п ш и к — фіга, дуля, ніщо.

93. р а д а — в Чигирині старшина мала раду радити
перед самим повстанем; по відбутій радї мали дати гасло
дзвоном.

⁷⁾ За гайдамаками ходив кобзар; його називали слі-
пим Волохом (дід розказував). (Прим. Шевченка).

Старшина третій.

А мудро сьпіває! Коли не послухаєш, усе
иньшу. Підкрадемося, братці, та послухаєм; а
тимчасом задзвонять.

Старшина первий і другий.

105 А щож? То й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його Запорожці і гайдамаки. Кобзар сьпіває з повагою і не голосно).

Кобзар.

„Ой, Волохи, Волохи!
Вас остало ся трохи;
І ви, Молдавани,
110 Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
115 Годіж, не журіть ся,
Гарно помоліть ся,
Братайте ся з нами, —
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
120 Старого гетьмана!
Будете панами,

107—114. Ой, Волохи... Натяк на переважний вплив Туреччини та на здобутки Туреччини на Волощині й на Молдавії. Такий стан тревав до мира в Кучук Кайнарджі 1774, коли то Туреччина між иньшим звертає здобутки Молдавії і Волощині. Господарі — володарі Молдавії і Волощини.

• 119. Згадайте Богдана — Богдана Зіновія Хмельницького.

Та, як ми, з ножами,
 З ножами сьвятими,
 Та з батьком Максимом
 125 Сю ніч погуляєм,
 Ляхів погойдаєм,
 Та так погуляєм,
 Що аж пекло засьмієть ся,
 Земля затрясєть ся,
 130 Небо запалає...
 Добре погуляєм!“

Запорожець.

Добре погуляєм! Правду старий сьпіва, як не бреше. А що-б то з його за кобзар був, якби не Волох!

Кобзар.

135 Та я й не Волох, — так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом — і сам не знаю, за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушквар!

Гайдамака.

140 Та не голосно, щоб не почувла старшина.

Запорожець.

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, тай годі! У нас один старший — батько Максим; а він як по-

124. Максим — Залізник, провідник Запорожців.

139. ушквар — утни, вріж, засьпівай.

140. старшина — начальники коліївських ватаг, що не пішли на раду до Чигирина.

чує, то ще карбованця дасть. Сьпівай, старче
145 божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я се й сам знаю,
та ось що: не так пани, як підпанки, або —
поки сонце зійде, то роса очи виїсть.

Запорожець.

Брехня! Сьпівай, старче божий, яку знаєш,
150 а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

Гуртом.

Справді, поснемо; сьпівай яку-небудь!

Кобзар (сьпіває).

„Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
155 Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята, —
Гуля Максим, гуля батько,
160 А за ним хлопята:
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
165 Аж земля трясеть ся;
Засьпіває — засьпівають,
Аж лихо сьмієть ся;
Горілку-мед не чаркою —
Поставцем черкає,
170 А ворога заплющившись

144. карбованець — срібний російський гріш.

150. дзвона не діждемо — гасла до повстання.

Катá, не минає.
 Оттакий то наш отаман,
 Орел сизокрилий!
 І воює і гарцює
 175 З усієї сили.
 Нема в його ні оселі,
 Ні саду, ні ставу...
 Степ і море — скрізь битий шлях,
 Скрізь золото, слава.
 180 Шануйте сяж, вражі Ляхи,
 Скажені собаки :
 Йде Залізняк Чорним шляхом, ⁸⁾
 За ним гайдамаки“.

Запорожець.

185 Отсе то так! Вчистив, нічого сказати: і до ладу і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він сьпівав про гайдамаків.

Запорожець.

190 Який бо ти бевз і справді! Бачиш, ось що він сьпівав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

171. Катá — катати — котити, валити, бити.

174. гарцювати — зручно поводити конем, танцювати.

⁸⁾ Чорний шлях виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи запорожські через воеводства Київське, Подольське і Волинське на Червону Русь, до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву. (Прим. Шевченка).

188. второпати — зрозуміти, поняти; поет підчеркує різницю між інтелігенцією Запорожця а гайдамаки, що походив із низших і темнійших верств українського населеня.

189. бевз — дурак, йолуп, бовван.

Гайдамака.

І вішать, і мордують! Добре, ей Богу, добре!
 195 Ну, се так! Далєбі, дав би карбованця,
 якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай
 стара вязне, більше мяса буде! Поборгуй, будь
 ласкав — завтра оддам. Утни ще що-небудь
 про гайдамаків!

Кобзар.

200 До гроший я не дуже ласий. Аби була ласка
 слухати, — поки не охрип, сьпівати му; а о-
 хрипну — чарочку, другу тії ледещиці-живиці,
 як то кажуть, тай знову. Слухайтеж, панове
 громадо!

„Ночували гайдамаки
 В зеленій діброві,
 205 На припоні пасли коні,
 Сідлані, готові.
 Ночували Ляшки-панки
 В будинках з Жидами,
 Напили ся, простягли ся,
 210 Тай...“

Громада.

Цить лишень! Здасть ся, дзвонять. Чуєш?...
 ще раз... о!

Кобзар.

Задзвонили, задзвонили!
 Пішла луна гаєм!
 Ідїть же ви та молїть ся,
 215 А я досьпїваю.

Повалили гайдамаки,
 Аж стогне діброва;
 Не повезли, а на плечах
 Чумацькі воліві
 220 Несуть вози. А за ними
 Сліпий Волох знову:
 „Ночувала гайдамаки
 В зеленій діброві...“
 Шкандибає, курникає,
 225 І гич не до речі.
 — „Ну лиш иньшу, старче божий!“
 З возами на плечах
 Кричать йому гайдамаки.
 — „Добре, хлопці, нате!
 230 Оттак! оттак! добре хлопці!
 А нуте, хлопята,
 Ушкваримо!“
 Земля гнеть ся,
 А вони з возами
 Так і ріжуть. Кобзар грає,
 235 Додає слухами:
 „Ой гоп таки-так!
 Кличе Гандзю козак:
 „Ходи, Гандзю, пожартую!

219. ч у м а ц ь к і... — Чумаки — доставники соли з Криму, яку привозили волами на великих возах.

224—25. К у р н и к а є, і г и ч... — бурмоче пісеньки, в яких ні ладу ні складу (може і власного укладу). Дуже вірно схоплена характерна черта кобзарів і лірників, що в поважну хвилю вдаряють у високі тони, а поза тим не гордують віршованими нісенітницями.

234. т а к і р і ж у т ь — танцюють завзято. Поет переборщив трохи, бож гуляти з возами на плечах таки за тяжко...

236—251. Народня шутлива пісня, зложена у шумковім ритмі (з одмінами), який підходить під такт козака (танцю). Те саме треба сказати про другу пісню кобзаря

240 „Ходи, Гандзю, поцілую!
 „Ходім, Гандзю, до попа
 „Богу помолить ся;
 „Нема жита ні снопа —
 „Вари варениці!“
 Оженив ся, зажурив ся:
 245 Нічого немає;
 У ряднині ростуть діти,
 А козак сьпіває:
 „І по хаті ти-ни-ни,
 „І по сінях ти-ни-ни,
 250 „Вари, жінко, лини!
 „Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“
 — „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
 Кричать гайдамаки.

— „Ой гоп того дива!
 255 Наварили Ляхи пива,
 А ми будем шинкувать,
 Ляшків-панків частувать;
 Ляшків-панків почаствуєм,
 З панянками пожартуєм.
 260 Ой гоп таки так!
 Кличе панну козак:
 „Панно, пташко моя!
 „Панно, доле моя,
 „Не сором ся, дай рученьку,
 265 „Ходім погуляймо;
 Нехай людям лихо снить ся,

вв. 254—271. В дечім відмінний є ритм третьої пісні вв. 273—279, але й тут ритмічна основа та сама, що в перших двох (один такт складає ся з чотирох ритмічних одиниць). Звертаємо увагу, що та прегарно дібрана ритміка сеї частини майстерно малює зріст веселого настрою товариства і творить чудовий контраст до дальшої частини від 280-го вірша.

246. р я д н и н а — грубе, рідко ткане полотно (козачі діти малиб ходити в кармазинах).

- „А ми засьпіваймо!
 „А ми засьпіваймо,
 „А ми посідаймо,
 270 „Панно, пташко моя!
 „Панно, доле моя!“
- „Ще раз, ще раз!“
- „Якби таки або так, або сьак,
 Якби таки запорожський козак!
 275 Якби таки молодий, молодий,
 Хоч по хатїб поводив, поводив!
 Страх менї не хочеть ся!
 З старим дідом морочить ся!
 Якби таки...“
- 280 — „Цу-цу, скажені, схаменїть ся!
 Бач, розходили ся! А ти,
 Стара собако, деб молить ся,
 Верзеш тут погань! От чорти!“
 Кричить отаман. Опинились, —
 285 Аж церков бачать: дяк сьпіва,
 Попи з кадилами, з кропилом;
 Громада — ніби нежива,
 Анї телень... Поміж возами
 Попи з кропилами пішли;
 290 За ними корогви несли,
 Як на великдень над пасками.
- „Молїтесь, братія, молїтесь!“
 Так благочинний начина:

278. м о р о ч и т ь с я — падькати ся, турбувати ся, возити ся.

283. в е р з е ш — плетеш, говориш ні се ні те.

288. а н і т е л ь н ь — анї мур-мур, анї словечка, тихо.

293. б л а г о ч и н н и й — декан, висший сьвященничий уряд.

295 „Кругом сьвятого Чигрина
 Сторожа стане з того сьвіту,
 Не дасть сьвятого розпинать.
 А ви Україну ховайте :
 Не дайте матері, не дайте
 В руках у ката пропадать !
 300 Од Конашевича і досі
 Пожар не гасне, люди мруть,
 Конають в тюрмах, голі, босі...
 Діти нехрещені ростуть, —
 Козацькі діти ; а дівчата,
 305 Землі козацької краса,
 У Ляха вяне, як перш мати,
 І непокрита коса
 Сидом січень ся ; карі очі
 В неволі гаснуть ; розкувать
 310 Козак сестру свою не хоче,
 Сам не соромить ся конать
 В ярмі у Ляха... Горе, горе !
 Молітесь, діти ! Страшний суд
 Ляхи в Україну несуть, —
 315 І зарідають чорні гори.
 Згадайте праведних гетьманів :
 Де їх могили ? Де лежить
 Останок славного Богдана ?
 Де Остряницина стоїть
 320 Хочби убогая могила ?
 Де Наливайкова ? Нема !

295. Сторожа стане з того сьвіту — порів. в. 334—6: „Занас і душі праведних і сила Архистратига Михаїла“. Благодичинний взиває зібраний нарід, щоб ішов у бій з ворогом та не бояв ся опустити Чигирину, бо його, як столиці козацької держави, боронити муть ангели і душі праведних.

300. К о н а ш е в и ч — Петро Конашевич Сагайдачний, славний козацький гетьман з початку XVII-го в., родом з Галичини.

309. р о з к у в а т ь... — з кайданів неволі.

Живого й мертвого спалили.⁹⁾
 Де той Богун, де та зима ?
 Інгул що зиму замерзає, —
 325 Богун не встане загатить
 Шляхетським трупом. Лях гуляє ;
 Нема Богдана — червонить
 І Жовті Води й Рось зелену.
 Сумує Корсунь староденний:
 330 Нема журбу з ким поділить.
 І Альта плаче: „Тяжко жити!
 Я сохну, сохну...“ Де Тарас? ¹⁰⁾
 Нема, не чуть, — не в батька діти!
 Не плачте, братія: за нас
 335 І душі праведних і сила
 Архистратига Михаїла.
 Не за горами кари час!
 Молітесь, братія!“
 Молились,
 Молились щиро козаки, —
 340 Як діти, щиро; не журились,

⁹⁾ Павла (влас. Северина) Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана (влас. Яцка Острянина) Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих (Георгій Конисській). (Прим. Шевченка).

Властиво Наливайка не спалили, а тільки по році важкої тюрми стяли, а тіло четвертували. Острянина також не четвертували; по нещасливій битві з Потоцьким під Жовнином він з частиною козаків покинув військо, пішов за московську границю й оселив ся там у Слобідщині, нинішній Харківщині.

327. Богдана — Хмельницького; Жовті Води, Рось — невеличкі правобережні допливи Дніпра; Корсунь — містечко над Росю, правою притокою Дніпра, славною побідою Богдана над Ляхами.

¹⁰⁾ Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зіновій Богдан вирізав 40 з чимсь тисяч Ляхів над Росю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котру те трапилось, зоветь ся Тарасова або кровава (Бантиш-Каменський). (Прим. Шевченка).

333. не в батька діти — роз. повдавались, не на батьків схожі, не батькові се діти.

Гадали теє... а зробилось —
 Над козаками хусточки!
 Одно добро, одна слава —
 Біліє хустина,
 Та й ту знімуть...

345

А діякон:

— „Нехай ворог гине!
 Беріть ножі! Освятили“.
 Аж серце холоне.
 Реве гаєм: „освятили!“
 Ударили в дзвони;
 Освятили, освятили!
 Гине шляхта, гине!
 Розібрали, заблищали
 По всій Україні. ¹¹⁾

350

 VI. ТРЕТІ ПІВНІ. ¹²⁾

Ще день Україну катували
 Ляхи скажені; ще один,
 Один останній сумували
 І Україна і Чигрин.
 І той минув, день Маковія,
 Велике сьвято в Україні,
 Минув, — і Лях, і Жидовин

5

341—2. Г а д а л и т е є... — Колії гадали приборкати ворогів України, добути їй волю і підчинити взновленій гетьманській булаві, а тимчасом самі дочекали ся вішаниць та смертних хустинок.

¹¹⁾ Так про Чигринське сьвято розказують старі люди. (Прим. Шевченка).

¹²⁾ Треті півні — сигнал (гасло). Розказують, що Залізняка есаул, не дїждавши третїх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою. (Примітка Шевченка).

Горілки, крови упивались,
 Кляли схизмата, розпинали,
 10 Кляли, що нічого вже взяли.
 А гайдамаки мовчки ждали,
 Поки поганці ляжуть спать.
 Лягли, і в голови не клали,
 Що вже їм завтра не вставать.
 15 Ляхи заснули, а Іуди
 Ще лічать гроші, — у ночі
 Без сьвітла лічать бариші,
 Щоб не побачили злі люди;
 І ті на золото лягли,
 20 І сном нечистим задрімали!

Дрімають; на віки бодай задрімали!
 А тимчасом місяць пливе оглядять
 І небо і зорі і землю і море,
 Та глянуть на люди, що вони моторять,
 25 Щоб Богові вранці теє розказать.
 Сьвітить білолиций на всю Україну,
 Сьвітить, — а чи бачить мою сиротину,
 Оксану з Вільшани, мою сироту?
 Де її мордують, де вона воркує?
 30 Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
 Побачимо потім, а тепер не ту,
 Не ту засьпіваю, иньшої заграю:
 Лихо — не дівчата — буде танцювать!
 Недолю сьпіваю козацького краю;
 35 Слухайтеж, щоб дітям потім розказать, —
 Щоб і діти знали, внукам розказали,
 Як козаки шляхту тяжко покарали
 За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
 40 Довго гомонiла, —
 Довго-довго кров степами

17. б а р и ш і — дохід, заробок.

24. м о т о р я т ь — роблять, чинять.

31—38. апострофа поета до читачів.

Текла, червоніла;
 Текла, текла тай висохла.
 Степи зеленіють;
 45 Діти лежать, а над ними
 Могили синіють.
 Та що з того, що високі?
 Ніхто їх не знає,
 Ніхто щиро не заплаче,
 50 Ніхто не згадає.
 Тільки вітер тихесенько
 Повіє над ними,
 Тільки роси ранесенько
 Сльозами дрібними
 55 Їх умиють. Зійде сонце,
 Осушить пригріє;
 А унуки? Їм байдуже, —
 Жито панам сіють!
 Багато їх, а хто скаже,
 60 Де Гонти могила?
 Мученика праведного
 Де похоронили?
 Залізник де, душа щира,
 Де одпочиває?
 65 Тяжко—важко! Кат панує,
 А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
 Довго гомоніла, —
 Довго-довго кров степами
 70 Текла, червоніла.
 І день і ніч гвалт, гармати;
 Земля стогне, гнеться;
 Сумно, страшно, а згадаєш —
 Серце усьміхнеться.

59. багато їх — роз. унуків.

65. Кат — вороги України, тут російський цар.

71. гармати — стріляли з гармати.

75 Місяцю мій ясний! З високого неба
 Сховай ся за гору, бо сьвіту не треба;
 Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
 І Альту і Сену: ¹³⁾ і там розлилось,
 Не знать защо, крови широкее море.
 80 А тепер що буде? Сховай ся за гори;
 Сховай ся, мій друже, щоб не довелось
 На старість заплакати!

Сумно, сумно серед неба
 Сяє білолиций;
 85 Понад Дніпром козак іде —
 Може, з вечорниці?
 Смутний іде, невеселий,
 Ледве несуть ноги.
 Може дівчина не любить,
 90 За те, що убогий?
 І дівчина його любить,
 Хоч лата на латі, —
 Чорнобривий, а не згине,
 То буде й багатий.
 95 Чогож смутний, невеселий
 Іде, чуть не плаче?
 Якусь тяжку недоленьку
 Віщує козаче,
 Чує серце, та не скаже,
 100 Яке лихо буде.
 Мине лихо... Кругом його —
 Мов вимерли люди.
 Анї півня, нї собаки,
 Тільки ізза гаю
 105 Десь далеко сіроманці —
 Вовки завивають.

76. сьвіту — сьвітла.

¹³⁾ Тарасова і Варфоломієва ночі — одна другої варт.
 на стид Римської тіари. (Прим. Шевченка).

92. хоч лата на латі — хоч він і убогий.

96. чуть — мало що, ледви що, туй-туй.

Байдуже! Іде Ярема,
 Та не до Оксани,
 Не в Вільшану на досьвітки, —
 110 До Ляхів поганих
 У Черкаси. А там третій
 Півень засьпіває.
 А там... а там... Йде Ярема,
 На Дніпр поглядає.
 115 „Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
 Багато ти, батьку, у море носив
 Козацької крови, — ще понесеш, друже!
 Червонив ти синє, та не напоїв, —
 А сю ніч упеш ся! Пекельнеє сьвято
 120 По всій Україні сю ніч зареве;
 Потече багато-багато-багато
 Шляхетської крови. Козак оживе,
 Оживуть гетьмани в золотім жупані,
 Прокинуть ся доля; козак засьпіва:
 125 „Ні Жида, ні Ляха!“ А в степах України —
 Дай то Боже милий — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
 Сердега Ярема з сьвяченим в руках.
 А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
 130 Підняв гори-хвилі, а в очеретах
 Реве, стогне, завиває,
 Лози нагинає;
 Грім гогоче, а блискавка

109. до сьвіт ки — вечірні сходи дівчат і хлопців осению і зимою, щоби забавити ся.

111. Черкаси — над Дніпром, тепер повітове місто в київській губернії.

122. козак оживе — козаччина, козацтво, його слава.

125. В степах України блисне булава — по упадку ворожого правління — віродить ся Гетьманщина. В сій пісні Яреми бачимо провідну ідею гайдамацького руху, як вона кристалізувала ся у сьвідомійших головах.

Хмару роздирає.
 135 Іде собі наш Ярема,
 Нічого не бачить;
 Одна думка усьміхнеть ся,
 А друга заплаче.
 „Там Оксана, там весело
 140 І в сірій свитині;
 А тут... а тут... що ще буде?
 Може, ще загину!“
 А тимчасом зза байраку:
 Півень: „кукуріку!“
 145 „А, Черкаси! Боже милий,
 Не вкороти віку!“

VII. ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ.

Задзвонили в усі дзвони
 По всій Україні;
 Закричали гайдамаки:
 „Гине шляхта, гине!
 5 Гине шляхта! Погуляєм
 Та хмару нагрієм!“
 Зайняла ся Сьмілянщина, —
 Хмара червонїє,
 А найперша Медведівка
 10 Небо нагриває.
 Горить Сьміла — Сьмілянщина

145—6. А, Черкаси — не вкороти віку — Ярема мав з иньшими колїями зійти ся під Черкасами і на даний знак почати напад. Коли прийшов у Черкаси, просить Бога, щоби мав його у своїй опіці.

6. Хмару нагрієм — запалимо міста, пожежа осьвітить і нагріє хмари.

Медведівка — гл. пояснене Шевченка до VI. частини.

- Кровю підпливає,
 Горить Корсунь, горить Канїв,
 Чигирин, Черкаси;
 15 Чорним шляхом запалало,
 І кров полила ся
 Аж у Умань¹⁴). По Поділю
 Гонта бенкетує,
 А Залізняк в Сьмілянщині
 20 Дамаску гартує,
 У Черкасах, де й Ярема
 Пробує сьвячений.
 — „Оттак, оттак! Добре, діти!
 Мордуйте скажених!
 25 Добре, хлопці!“ — на базарі
 Залізняк гукає.
 Кругом пекло; гайдамаки
 По пеклу гуляють.
 А Ярема — страшно глянуть:
 30 По три, по чотири
 Так і кладе. — „Добре, сину!
 Матері їх хиря!
 Оттак, оттак! В раю будеш,
 Або есаулом.
 35 Гуляй, сину! Нуте, діти!
 І діти майнули

13. К а н і в — повітове місто в київщині, на правобережній Україні.

14) Умань — город повітовий губернії київської. (Прим. Шевченка).

20. да ма с ка — шабля роблена в місті Дамаску в Сирії, дамасценка, з найкрасшої сталі.

32. х и р я — хвороба, погибель.

33—34. В р а ю б у д е ш, а б о е с а у л о м — або загинеш в бою з ворогами і підеш до раю за те, що віддав жите за волю рідного народу, або жити меш та дослужиш ся ступіня есаула. Е с а у л — заступник і генеральний адютант гетьмана.

- По горищах, по коморах,
По льохах, усюди ;
Всіх уклали, все забрали.
40 — „Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!“
Улиці, базари
Крились трупом, плили кровю.
„Мало клятим кари!
45 Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехре~~щені~~ні, кляті душі!“
На базар збірались
Гайдамаки. Йде Ярема,
50 Залізник гукає:
— „Чуєш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.“
— „Не бою ся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
55 — „Відкіля ти? Хто ти такий?
— „Я, пане, з Вільшани.“
— „З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?“
— „Де? Якого?“
— „У Вільшаній ;
60 І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.“
— „Дочку... у Вільшаній?“
— „У титаря, коли знавав“.
— „Оксано! Оксано!“
65 Ледве вимовив Ярема,
Тай упав до долу.
— „Еге! ось що... Шкода хлопця!
Провітри, Миколо!“

37. г о р и щ е — стрих, подра.

56. В і л ь ш а н а — 2 відм. Вільшани (як риба — риби)
і Вільшаної (як молода — молодой).

68. п р о в і т р и — приведи до свідомости; зроби,
щоб він очунав, прийшов до себе; протверези. М и к о л а —
писар Залізняка.

- Провітрив ся. — „Батьку! брате!
70 Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки Ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Трясло ся та мліло!“
- 75 — „Добре, сину, ножі будуть
На сьвятеє діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!“
- 80 — „Ходім, ходім, отамане!
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край сьвіта
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край сьвіта, пане...
- 85 На край сьвіта, та не найду,
Не найду Оксани!“
- „Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? — я не знаю.“
- „Яremoю.“
- „А прізвище?“
- 90 — „Прізвища не має!“
- „Хиба байстрюк? Без прізвища...
Запиши, Миколо,
У реестер! Нехай буде...
Нехай буде Голий!
- 95 Так і пиши!“
- „Нї, погано!“
- „Ну, хиба Бідою?“
- „І се не так.“
- „Стривай лишень:
Пиши Галайдою!“
Записали.
- „Ну, Галайдо,

91. байстрюк — безбатченко, син неправого
ложа.

93. реестер — спис, ліста.

100 Поїдем гуляти!
Найдеш долю. А не найдеш...
Рушайте, хлопята!"

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
105 Усьміхнув ся на воронім,
Тай знову у сльози.
Виїхали за царину, —
Палають Черкаси...
— „Чи всі, діти?“
— „Усі, батьку!“
110 — „Гайда!“

Простягла ся
По діброві понад Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Болех
Переваги-ваги
115 Шкандибає на конику,
Козакам співває:
„Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє“.

Поїхали. А Черкаси
120 Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне!
Сьміють ся та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
125 А Залізняк попереду
Нашорошив уха,
Їде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним нїмий Ярема.

104. зайвий — лишній, непотрібний.

107. царина — оранка, засіяне поле.

114. переваги-ваги — похитуючись, колибаючись.

126. нашорошив уха — напружив слух, наста-
вив уха.

- 130 Зелена діброва
 І темний гай і Дніпр дужий
 І високі гори,
 Небо, зорі, добро, люди
 І лютеє горе —
- 135 Все пропало, все! Нічого
 Не знає, не бачить —
 Як убитий. Тяжко йому,
 Тяжко, — а не плаче.
 Ні, не плаче: змія люта
- 140 Жадна випиває
 Його сльози, давить душу,
 Серце роздирає.
- „Ой, ви сльози, дрібні сльози!
 Ви змиєте горе, —
- 145 Змийте його! Тяжко! нудно!
 І синього моря
 І Дніпра, щоб вилить люте,
 І Дніпра не стане!
 Занапасть хіба душу?
- 150 Оксано, Оксано!
 Де ти? де ти? Подиви ся,
 Моя ти єдина!
 Подиви ся на Ярему!
 Де ти? Може гине?
- 155 Може тяжко клене долю,
 Клене, умірає,
 Або в пана у кайданах
 У склепу конає?
 Може згадує Ярему,
- 160 Згадує Вільшану?
 Може каже: „обнімімось,
 На віки зомлієм,
 Мій соколе! Нехай Ляхи
 Знущають ся!“ Віс,

158. у склепу — у склепленій вязниці.

164. знущають ся — збиткують ся.

165 Віє вітер зза Лиману,
Гне тополю в полі, —
І дівчина похилить ся,
Куди гне недоля;
Посумує, пожурить ся,
170 Забуде... і може...
У жупані — сама пані...
А Лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
175 Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! Розірвуть ся,
Розпадеться ся камінь!
Доле моя, серце моє!
180 Оксано, Оксано!
Де ти діла ся, поділась? "

І хлинули сльози, —
Дрібні-дрібні полили ся.
Де вони взяли ся?
185 А Залізник гайдамакам
Велить опинитись:
— „У ліс, хлопці! Вже свитає,
І коні пристали;
Попасемо!“
Повернули
190 У ліс тай сховались.

165. зза Лиману — з над моря.

182. хлинули — полили ся, поплили.

VIII. Г У П А Л І В Щ И Н А.

Зійшло сонце; Україна —
 Де палала, тліла,
 А де шляхта, заперши ся,
 У будинках мліла.
 5 Скрізь по селах шибениці:
 Навішано трупу —
 Тільки старших, а так шляхта —
 Купою на купі.
 На улицах, на розпуттях
 10 Собаки, ворони
 Їдять шляхту, клюють очі, —
 Ніхто не боронить...
 Тай нікому: остали ся
 Діти та собаки,
 15 Жінки навіть з рогачами
 Пішли в гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
 По всій Україні!
 Гірше пекла... А за віщо,
 20 За що люди гинуть?
 Тогож батька, такіж діти,
 Житиб та братать ся!
 Ні, не зміли, не хотіли, —
 Треба розєднать ся!
 25 Треба крови брата, крови,
 Бо заздо, що в брата
 Є в коморі і на дворі,
 І весело в хаті.
 „Убем брата! Спалим хату!“ —
 30 Сказали і сталось.
 Всеб, здаєть ся! Ні, на кару

2—3 де — де — тут — там.

13. Т а й н і к о м у — розумієть ся боронити, нема нікого, хтоб...

15. р о г а ч — зелізні вилки або гачок, що ним витягають горшки з печі, поправляють огонь і т. п.

31. В с е б , з д а є т ь с я — здаєть ся, на тім і скінчило ся.

Сироти остались, —
 В сльозах росли тай виресли ;
 Замучені руки
 35 Розвязались, — і кров за кров,
 І муки за муки !
 Болить серце, як згадаєш :
 Старих Славян діти
 Впились кровю. А хто винен ?
 40 Ксьондзи, єзуїти¹⁵⁾.

Мандрували гайдамаки
 Лісами, ярами,
 А за ними і Галайда
 З дрібними сльозами.
 45 Вже минули Воронівку,
 Вербівку, в Вільшану
 Приїхали. — „Хиба спитать,
 Спитать про Оксану ?
 Не питаю, щоб не знали,
 50 За що пропадаю.“
 А тимчасом гайдамаки
 Й Вільшану минають.
 Питаєть ся у хлопчика :
 — „Що, титаря вбили ?“
 55 „Ба ні, дядьку; батько казав,
 Що його спалили
 Отті Ляхи, що там лежать,
 І Оксану вкрали ;
 А титаря на цвинтарі
 60 Вчора поховали.“

¹⁵⁾ До Унії козаки з Ляхами мирили ся, і як би не єзуїти, то можеб і не різали ся. Єзуїт Посевин, легат (післанець) папський, перший начав унію в Україні. (Примітка Шевченка).

45—46. Воронівка, Вербівка — села коло Вільшани.

47. Хиба спитать... — слова Яреми Галайди.

50. За що пропадаю — за чим, за ким.

Не дослухав... „Неси, коню!“
 І поводи кинув.
 „Чом я вчора, поки не знав,
 Вчора не загинув!
 65 А сьогодні, коли й умру,
 З домовини встану.
 Шукать тебе. Серце моє!
 Оксано, Оксано!
 Де ти?“

Замовк, зажурив ся,
 70 Поїхав ходою;
 Тяжко йому, сіромасі,
 Боротись з нудьгою.
 Догнав своїх. Боровиків
 Вже хутір минають, —
 75 Корчма тліє з стодолюю,
 А Лейби немає.
 Усміхнув ся мій Ярема,
 Тяжко усміхнув ся:
 „Оттут, оттут позавчора
 80 Перед Жидом гнув ся;
 А сьогодні“... Тай жаль стало,
 Що лихо минуло.

Гайдамаки понад яром
 З шляху повернули;
 85 Наганяють півпарубка:
 Хлопець у свитині
 Полатаній, у постолах,
 На плечах торбина.
 — „Гей, старченя! Стривай лишень?“
 90 — Я не старець, пане!
 Я, як бачте, гайдамака.“
 — „Який же поганий!
 Відкіля ти?“

70. поїхав ходою — ходом, поволи.

78. А Лейби немає — бувшого господаря Яреми.

90. старченя — жебрачок, прошак.

- З Кирилівки“¹⁷⁾
- 95 — „А Будища¹⁸⁾ знаєш
І озеро коло Будищ?“
— „І озеро знаю, —
Оттам воно, отсим яром
Втрапите до його.“
— „Що, сьогодні Ляхів бачив?“
100 — Ніде ні одного!
А вчора було багато;
Вінки не сьвятили:
Не дали Ляхи прокляті.
За теж їх і били!
- 105 І я й батько сьвятим ножем;
А мати не здужа,
А то й вонаб...“
- „Добре хлопче!
Ось наж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!“
110 Узав золотого,¹⁹⁾
Подивив ся: — „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? Без гомону!
Галайдо, за мною!
- 115 В отсім яру є озеро
Й ліс попід горою,

¹⁷⁾ Кирилівка — село Звенигородського повіту.
(Примітка Шевченка).

¹⁸⁾ Село Будища — недалеко од Кирилівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветь ся Гупалівщиною, за те, що там Залізник збивав Ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані. (Примітка Шевченка).

104. вінки не сьвятили — мешканці Кирилівки.

107. „А то й вонаб“ — роз. була пішла в гайдамаки.

109. дукачик — золотий гріш, червонець.

¹⁹⁾ Червонець, що дав Залізник хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, котрому був даний; я сам його бачив.
(Примітка Шевченка).

А в лісі скарб. Як приїдем,
 То щоб кругом стали,
 Скажи хлопцям! Може льохи
 120 Стерегти осталась
 Яка погань.“

Приїхали,
 Стали кругом ліса;
 Дивлять ся: нема нікого.
 — „Ту їх до сто біса!
 125 Які груші уродили!
 Збивайте, хлопята!
 Швидче, швидче! Оттак, оттак!“
 І конфедерати
 Посипали ся до долу, —
 130 Груші гнилобокі.
 Позбивали, упорались, —
 Козакам нівроку!
 Найшли льохи, скарб забрали,
 У Ляхів кишені
 135 Потрусили тай потягли
 Карати мерзених
 У Лисянку ²⁰⁾

ІХ. БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

Смеркало ся. Із Лисянки
 Кругом засьвітило:
 Отто Гонта та Залізник

²⁰⁾ Лисянка — містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичом. Тут зійшли ся Гонта з Залізником і розруйнували старосьвітський будинок, Богданом ніби то будований. (Прим. Шевченка).

3. Отто Гонта з Залізником — Гонта у Лисянці з Залізником не був; він пристав до нього що йно під Уманем; про се у вступі.

Люльки закурили
 5 З гайдамаками. Аж страшно!
 І в пеклі не вміють
 Оттак курить. Гнилий Тикич
 Кровю червоніє
 Шляхетською, жидівською;
 10 А над ним палають
 І хатина і будинок:
 Мов доля карає
 Вельможного й неможного.
 А серед базару
 15 Стоїть Гонта з Залізняком,
 Кричать дітям: „кари!
 Кари Ляхам, щоб каялись!“
 І діти карають.
 Стогнуть, плачуть; один просить,
 20 Другий проклинає;
 Той молить ся, сповідає,
 Гріхи перед братом
 Уже вбитим. Не милують, —
 Карають завзяті;
 25 Як смерть люта, не вважають
 На літа, на вроду
 Шляхтяночки й жидівочки:
 Тече кров у воду.
 Ні каліка, ані старий,
 30 Ні мала дитина
 Не остались, не вблагали
 Лихої години!
 Всі полягли, всі покотом!
 Ні души живої
 35 Не осталось у Лисянці.
 А пожар у двоє

4. Люльки закурили — підпалили Лисянку.

7. Гнилий Тикич — річка, що перепливає через Лисянку і пливе на полудень до ріки Бога.

11. І хатина і будинок — і хата неможного і муровані доми-двори богатих.

Розгорів ся, розпалав ся
До самої хмари.

А Галайда, знай, гукає :
40 „Кари Ляхам, кари!“
Мов скажений мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте Ляха, дайте Жида!
Мало мені, мало!
45 Дайте Ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти?“ — крикне й сховаєть ся
50 В полумі, в пожарі.
А тимчасом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
55 Щоб за світла повечерять.
„Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полумі, повішані
60 На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
— „Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими
65 Може ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“
І поставець одним духом
Залізник черкає.
— „За прокляті ваші трупи,
70 За душі прокляті
Ще раз випю. Пийте, діти!
Випем, Гонто брате!“
— „Пострівай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...“

- 75 Ярема встав : — „Які Ляхи ?“
 — „Ото бо завзятий!
 Пий горілку, мій голубе !“
 — „Які Ляхи, брате ?“
 — „По тім боці, у будинку
- 80 Заперлись прокляті“.
 — „Розвіємо!“ — „Шкода муру:
 Старосьвітська штука!
 А ще гірше — Богданові
 Мурували руки !“
- 85 — „Богданові ? „Шкода, шкода
 Гетьманської праці !“
 — „Я послав сказать проклятим,
 Щоб видали Паца ;
 Помилую ! Не видадуть —
- 90 Порох засипаю...
 Потайники вже зроблені...“
 — „І Ляхи гуляють ?
 Лічать зорі ? Добре, брате !
 А поки що буде,
- 95 Випєм чарку !“ — „Добре, випєм !“
 — „Пийте, добрі люди !
 Та не дуже, бо ще може
 Не кончили кари !“
 — „Не кончили !... Пийте, бийте !
- 100 Грай, сьпівай кобзарю !
 Не про дїдів, — бо незгірше
 Й ми Ляхів караєм ;
 Не про лихо, — бо ми його
 Не знали й не знаєм, —
- 105 Веселої утни, старче,
 Щоб земля ломилась,

83—85. Богданові — Богдана Хмельницького.

88. Щоб видали Паца — Порів. с. 15. в. 41.

91. Потайники — підкопи, міни.

93. Лічать зорі — по зьвіздах рахують час ночі.

98. Не кончили кари — москалізм, — не покінчили карати, не скінчилась боротьба.

Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.“

Кобзар (грає й присьпівує):

- „Од села до села
110 Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Куплю черевики!
Од села до села
Буду танцювати:
115 Ні корови, ні вола, —
Остала ся хата.
Я оддам, я продам
Кумови хатину,
Я куплю, я зроблю
120 Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
125 Ох ви, дітки мої,
Мої голубята!
Не журіть ся, подивіть ся,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
130 Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“
— „Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!“
135 Сліпий вшкварив. Навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнеть ся... „Нумо, Гонто!“

109—132. — народня пісня.

131—2. а червоним... — дам ся в знаки, добре собі погуляю.

— „Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
140 Поки не загинем!“

„Не дивуйте ся, дівчата,
„Що я обідрав ся;
„Бо мій батько робив гладко,
„То й я в його вдав ся.“

145 — „Добре, брате! Єй же Богу!“
— „А ну ти, Максиме!“
— „Пострівай лиш!“

„Оттак чини, як я чиню:
„Люби дочку аби-чию;
150 „Хоч попову,
„Хох дякову,
„Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить;
155 Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче,
Як дитина. Чогоб, бач ся?
В червонім жупані,
І золото і слава є...
160 Та нема Оксани!
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким засьпівати!
Один, один сиротою
Мусить пропадати!
165 А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тикичем
В будинку з панами,
З тими самими Ляхами,

141—144. — сьпіває Гонта.

148—152. — сьпіває Залізняк.

- 170 Що замордували
 Її батька. Недолюди!
 Тепер заховались
 За мурами, та дивитесь,
 Як Жиди конають,
 175 Брати ваші! А Оксана
 В вікно поглядає
 На Лисянку засьвічену.
 „Де то мій Ярема?“
 Сама думає. Не знає,
 180 Що він коло неї,
 У Лисянці, — не в свитині,
 В червонім жупані,
 Сидить один та думає:
 „Де моя Оксана?“
 185 Де вона, моя голубка
 Приборкана, плаче?“
 Тяжко йому!
 А із яру
 В киреї козачій
 Хтось крадеть ся.
 — „Хто ти такий?“
 190 Галайда питає.
 — „Я посланець пана Гонти.
 Нехай погуляє,
 Я підожду.“
 — „Ні, не діждеш,
 Жидівська собако!“
 195 — „Ховай Боже! Який я Жид?
 Бачиш? Гайдамака!
 Ось царицина копійка,
 Хиба ти не знаєш?“
 — „Знаю, знаю!“ — і сьвячений
 200 З халяви виймає.

186. приборкана — пририта, зневолена.

197. царицина копійка — дрібний російський гріш, по яким мали себе пізнавати гайдамаки, що були в змові з собою.

- „Признавайсь, проклятий Жиде:
Де моя Оксана?“
Тай замахнувсь.
— „Ховай Боже!...
В будинку... з панами...
205 Вся в золоті...“
— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“
— „Добре, добре... Якїж бо ви,
Яremo завзяті!
Іду зараз і виручу :
210 Гроші мур ламають.
Скажу Ляхам: замість Паца...“
— „Добре, добре! знаю.
Іди швидче!“
— „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
215 З пів-упруга, а там нехай!
Ідїть же, гуляйте!...
Куди везти?“
— „В Майданівку²¹⁾
В Майданівку, — чуєш?“
— „Чую, чую.“
І Галайда
220 З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу :
— „Потанцюй, кобзарю!
Я заграю“.
Навприсядки
Сліпий по базару
225 Оддирає постолами,
Додає словами :

205. виручати — заступати ся, висвободжати, ратувати, спасати.

215. з пів-упруга — упруг — чверть робучого дня, зо дві годині.

²¹⁾ Майданівка — село недалеко од Лисянки. (Примітка Шевченка).

- „На вгороді постирнак, постирнак;
Чи яж тобі не козак, не козак ?
Чи яж тебе не люблю, не люблю ?
230 Чи яж тобі черевичків не куплю ?
Куплю, куплю, чорнобрива!
Куплю, куплю того дива!
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить!“
235 „Ой гоп гопака !
Полюбила козака,
Та рудого
Та старого, —
Лиха доля така !
Ідиж, доле, за журбою,
240 А ти, старий, за водою !
А я — так до шинку.
Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу,
Пяту, шосту, тай кінець!
245 Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом,
Вихилясом...
Молодець горобець !
250 Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче :
„Оженив ся, сатано,
„Заробляй же на пшоно !
„Треба діток годувать,
255 „Треба діток одягать,
„А я буду добувать ;
„А ти, старий, не гріши,
„Та в запічку колиши,
„Та мовчи, не диши !“

227. На вгороді постирнак — народня пісня.
Від 227 до 279 і від 282 до 297 твори народньої веселої музи.

243. на потугу — на силу, на гумор, на охоту.

251. дулю тиче — показує „зась“, — фігу.

260 „Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде, не мине,

То кивне,
То моргне.

265 А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени,
Івани!

270 Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо засьпіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу;

275
.

„!... гу!

Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти завяжи, доню!“

280 — „Чи ще? Чи годі?“

— „Ще, ще!

Хоч погану! Самі ноги носять“.

„Ой сип сирівець

Та криши опеньки!

285 Дід та баба

260. преподобниця — праведна, сьвята, красуня, красавиця, дівчина.

273. верша — прилад виплетений з прутя, щоб ним ловити риби, раки.

274—275, 290—291, 294—295 пропущені стрічки сороміцьких пісень.

278. супоня — ремінь, що ним стягають хомут.

283. сирівець — хлібний квас, бураковий квас.

284. опеньки — гриби, підпеньки.

То й до ладу,
Обоє раденькі.

290 „Ой сип сирівець
Та криши петрушку!

 “

295 „Ой сип сирівець
Та накриши хрину!
Як дід бабі“

Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!...“

— „Годі, годі!“ кричить Гонта:
„Годі! Погасає.
300 Сьвітла, діти!... А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісити!
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
305 Каганець козачий!“
А Галайда: — „Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись: горить, на базарі
І видко і гладко.
310 Потанцюєм. Грай, кобзарю!“
— „Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
315 Думають: жартую!“

Заревіли гайдамаки:
— Добре, батьку! чуєм!“
Через греблю повалили,
Букають, співвають.
320 А Галайда кричить: — „Батьку!

- Стійте! пропадаю!
 Постривайте, не вбивайте!
 Там моя Оксана!
 Годиночку, батьки мої!
 325 Я її достану!“
 — „Добре, добре! Залізняйте,
 Гукни, щоб палили!
 Преподобить ся з Ляхами...
 А ти, сизокрилий,
 330 Найдеш иньшу!“
 Оглянув ся —
 Галайди немає.

 Ревуть гори, — і будинок
 З Ляхами гуляє
 Коло хмари. Що осталось —
 335 Пеклом запалало...
 — „Де Галайда?“ Максим кличе.
 І сліду не стало.
 Поки хлопята танцювали,
 Ярема з Лейбою прокравись
 340 Аж у будинок, в самий льох;
 Оксану вихопив чуть живу
 Ярема з льоху, тай полинув
 У Лебедин...²²⁾

Х. ЛЕБЕДИН.

— „Я сирота з Вільшаної,
 Сирота, бабусю!
 Батька Ляхи замучили,
 А мене — бою ся,

328. преподобити ся — зробити ся сьвятим, упокоїти ся.

²²⁾ Лебедин — дівочий монастир між Чигрином і Звенигородкою. (Примітка Шевченка).

- 5 Боюсь згадать, моя сиза! —
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною!
Я молилась, я плакала,
10 Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обніму знову, —
15 В двоє, в троє б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може Бог за те й карає,
20 Що я полюбила...
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
25 Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
30 Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала —
Занапастить душу.
Якби не він, — можеб... може
І занапастила.
35 Тяжко було! Я думала:
„О Боже мій милий!
„Він сирота, — хто без мене
„Його привітає?
„Хто про долю, про недолю,

32. занапастить душу — згубити душу, наложити на себе руку.

37. він сирота — Ярема.

40 „Як я, розпитає ?
 „Хто обійме, як я, його ?
 „Хто душу покаже ?
 „Хто сироті убогому
 „Добре слово скаже ?“
 45 Я так думала, бабусю,
 І серце сьміялось:
 „Я сирота, без матері,
 „Без батька осталась;
 „І він один на всім сьвіті
 50 „Мене вірно любить;
 „А почує, що я вбилась,
 „То й себе погубить.“
 Так я думала, молилась,
 Ждала, виглядала:
 55 Нема його, не прибуде! —
 Одна я осталась...“

Тай заплакала. Черниця,
 Стоя коло неї,
 Зажурилась.

— „Бабусенько !
 60 Скажи мені: де я?“
 — „В Лебедині, моя пташко!
 Не вставай: ти хвора.“
 — „В Лебедині? Чи давно я?“
 — „Ба ні, — позавчора.“
 65 — „Позавчора?... Стривай, стривай!...
 Пожар над водою...
 Жид, будинок, Майданівка...
 Зовуть Галайдою...“
 — „Галайдою Яремою
 70 Себе називає
 Той, що привіз...“
 — „Де він, де він ?
 Тепер же я знаю!“

42. Хто душу покаже — розкриє душу, задушвні гадки.

- „Через тиждень обіцяв ся
Прийти за тобою.“
75 — „Через тиждень?
Раю мій, покою!
Бабусенько, минула ся
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!...
80 По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила: кати Ляхи
Трусили ся, мліли,
85 Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!
Мене шукав, мене найшов,
90 Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на сьвітї,
Як весело стало!
95 Через тиждень, бабусенько!...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!...
„Загрібай, мамо, жар, жар, —
„Буде тобі дочки жаль, жаль...“
100 Ох, як весело на сьвітї!
А тобі, бабусю,
Чи весело?“
— „Я тобою,
Пташко, веселю ся.“
— „А чом же ти не сьпіваєш?“
105 — „Я вже одсьпівала...“
Задзвонили до вечерні.
Оксана осталась,

98. загрібай, мамо, жар — початок весільної
пісні.

А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

- 110 Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Ісаія ликуй!“ Вранці
Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
115 (От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів конча, з Залізняка
Весілля справляє,
120 В Уманщині, на пожарах...
Вона виглядає;
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевести із келії
125 В хату на помості.

Не жури ся, сподівай ся
Та Богу моли ся!
А мені тепер на Умань
Треба подивить ся.

112. „Ісаія ликуй“ — співують в церкві при вінчаню.

116. отамана — Залізняка.

123. бояри — князі, дружби, весільні товариші молодого.

124. келія — кімната в монастиреви, що в ній живуть монахи, звичайно одинцем.

125. хата на помості — тобто з долівкою дошками вимощеною.

ХІ. ГОНТА В УМАНІ.

Хвалили ся гайдамаки
 На Умань ідучи:
 „Будем драти, пане-брате,
 З китайки онучі!“

Минають дні, минає літо
 А Україна, знай, горить;
 По селах плачуть голі діти:
 Батьків немає. Шелестить
 5 Пожовкле листя по діброві,
 Гуляють хмари, сонце спить;
 Нїде не чуть людської мови;
 Зьвір тільки виє, йде в село,
 Де чує трупи. Не ховали, —
 10 Вовків Ляхами годували,
 Аж поки снігом занесло
 Огризки вовчі.
 Не спинила хуртовина
 Пекельної кари:
 15 Ляхи мерзли, а козаки
 Грілись на пожарі.
 Встала й весна, чорну землю
 Сонну розбудила,
 Уквітчала її рястом,

Мотто: „Хвалили ся гайдамаки“ — початок
 одної з одмін пісні про Швачку.

4. Батьків немає — батьки пішли в гайдамаки.

4—38. З отсих віршів виходить, що коліївське повста-
 не під Залізняком і Гонтою тревало через осінь і зиму 1768.
 та ще й через весну 1769 р. Се невірно — див. вступ.

6. сонце спить — закутане, закрите хмарами.

13. Хуртовина — завірюха, заметіль, буря.

19. ряст — земля поросла травою, мурава, моріг,
 моріжок.

20 Барвінком покрила ;
 І на полі жайворонок,
 Соловейко в гаї
 Землю, убрану весною,
 Вранці зустрічають...
 25 Рай тай годї! А для кого ?
 Для людей... А люди ?
 Не хочуть на його й глянуть,
 А глянуть — огудять.
 Треба кровю домалювать,
 30 Осьвітить пожаром ;
 Сонця мало, рясту мало
 А багато хмари.
 Пекла мало!... Люди, люди !
 Коли-то з вас буде
 35 Того добра, що маєте ?
 Чудні, чудні люди !

Не спинила весна крові,
 Ні злости людської.
 Тяжко глянуть; а згадаєм —
 40 Так було і в Трої,
 Так і буде.

Гайдамаки
 Гуляють, карають;
 Де проїдуть — земля горить;
 Кровю підпливає.
 45 Придбав Максим собі сина
 На всю Україну;
 Хоч не рідний син Ярема,
 А щира дитина.
 Максим ріже, а Ярема
 50 Не ріже — лютує;
 З ножем в руках, на пожарах
 І днює й ночує.

40. Троя — прастаре місто на північно-західнім побережжю Малої Азії, що його збурили Греки на XII віків пер. Хр.

Не милує, не минає
 Ніде ні одного, —
 55 За титаря Ляхам платить,
 За батька сьвятого,
 За Оксану... та й зомліє,
 Згадавши Оксану.
 А Залізник: — „Гуляй, сину!
 60 Поки доля встане,
 Погуляєм!“
 Погуляли:
 Купою на купі
 Од Київа до Умані
 Лягли Ляхи трупом.
 65 Як та хмара, гайдамаки
 Умань обступили
 О півночі; до схід сонця
 Умань затопили.
 Затопили, закричали:
 70 „Карай Ляха знову!“
 Покотились по базару
 Кінні пагодowi; ²³⁾
 Покотились малі діти
 І каліки хворі.
 75 Гвалт і галас. На базарі,
 Як посеред моря
 Кривавого, стоїть Гонта
 З Максимом завзятим;
 Кричать у двох: — „Добре, діти!
 80 Оттак їх, проклятих!“

Аж ось ведуть гайдамаки

²³⁾ Кінні пагодowi (народові). „Кавалерія народова“ — так звались польські драгуни; їх було тоді в Умані 3000 і всі були побиті гайдамаками. (Прим. Шевченка). Се не зовсім вірно — гл. вступ.

73—75. покотились малі діти... На думку поета колії ніби-то убили усіх, хто не був православної віри. Се невірно; порів. вступ.

- Ксьондза езуїта
 І двох хлопців. — „Гонто, Гонто!
 Отсе твої діти!
 85 Ти нас ріжеш — заріж і їх:
 Вони католики!
 Чогож ти став? Чом не ріжеш?
 Поки невеликі,
 Заріж і їх; бо виростуть,
 90 То тебе заріжуть!“...
 — „Убийте пса! А собачат
 Своєю заріжу.
 Клич громаду! Признавайтесь,
 Що ви — католики?“
 95 — „Католики, бо нас мати...“
 — „Боже мій великий!
 Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“
 Зібралась громада.
 „Мої діти — католики...
 100 Щоб не було зради,
 Щоб не було поговору, —
 Панове громадо!
 Я присягав, брав сьвячений —
 Різать католика.
 105 Сини мої, сини мої!
 Чом ви не великі?
 Чом ви Ляха не ріжете?“
 — „Будем різать, тату!“
 — „Не будете! Не будете!
 110 Будь проклята мати,
 Та проклята католичка,
 Що вас породила!
 Чом вона вас до схід сонця
 Була не втопила?
 115 Меншеб гріха: виб умерли
 Не католиками!

82. ксьондза езуїта — властиво монаха Васи-
 ліянина; в Умані удержували школи Василіяни, не Єзуїти.

101. поговор — балачка, сплетні, сплітка.

120 А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!

Махнув ножем —
І дітий немає!
125 Попадали зарізані.
— „Тату!“ белькотали:
— „Тату, тату! ми не Ляхи!
Ми...“ — тай замовчали.
— „Поховать хиба?“
— Не треба!

130 Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
135 Ту прокляту католичку
Що вас породила?...²⁴⁾
Ходім, брате!

Взяв Максима;
Пішли вздовж базару,
І обидва зикричали:
140 „Кари Ляхам, кари!“
І карали... Страшно-страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костьолі,

²⁴⁾ В Умані Гонта убив дітий своїх за те, що їх мати-католичка допомгла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамаччині, але друкованого нема нічого. (Прим. Шевченка). Се здебільша невірно — гл. вступ.

143. в будинку — у дворі, де мешкав завідатель Умані — „Губернатор“ Младанович.

145 Ніде не осталося, —
 Всі полягли. Того лиха
 Не було ніколи,
 Що в Умані робило ся!
 Базиліян школу,
 Де учились Гонти діти,
 150 Сам Гонта руйнує :
 „Ти поїла моїх діток!“
 Гукає, лютує :
 „Ти поїла невеликих,
 Добру не навчила !
 155 Валїть стїни !“

Гайдамаки

Стїни розвалили ;
 Розвалили, об каміння
 Ксьондзів розбивали,
 А школярїв у криниці
 160 Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували. —
 Душі не осталося. А Гонта кричить :
 „Де ви, людоїди? де ви поховались?
 Ззіли моїх діток — тяжко менї жить!
 165 Тяжко менї плакати : Ні з ким говорити !
 Сини мої любі, мої чорноброві!
 Де ви поховались? Крови менї, крові!
 Шляхетської крові, бо хочеть ся пити,
 Хочеть ся дивитись, як вона чорніє.
 170 Хочеть ся напитись! Чом вітер не віє,
 Ляхів не навіє? Тяжко менї жить,
 Тяжко менї плакати! Праведні зорі!
 Сховайтесь за хмару, — я вас не займав,
 Я дітий зарізав!... Горе менї, горе!
 175 Де я прихилю ся?“

Так Гонта кричав,
 По Умані бігав. А серед базару,

148. Базиліяни — Василіяни, монахи чина св. Василія В.

173. не займав — не доторкав ся, не зачіпав.

В крові, гайдамаки ставили столи ;
 Де що запопали, страви нанесли
 І сіли вечерять. Остатня кара,
 180 Остатня вечеря !

— „Гуляйте, сини !
 Пийте, поки петь ся ! Бийте, поки беть ся !“
 Залізняк гукає : „А ну, навісний,
 Ушквар нам щонебудь — нехай земля гнеть ся,
 Нехай погуляють мої козаки !“

185 І кобзар ушкварив :
 „А мій батько орандар,
 Чоботар ;
 Моя мати пряха
 Та сваха ;
 190 Брати мої, соколи,
 Привели
 І корову із діброви,
 І намиста нанесли.
 А я собі Христа
 195 В намисті ;
 А на лиштві листя
 Та листя,
 І чоботи і підкови.
 Вийду вранці до корови, —
 200 Я корову напою,
 Подою,
 З парубками постою,
 Постою.“
 „Ой гоп по вечері !
 205 Замикайте, діти, двері !
 А ти, стара, не журись
 Та до мене пригорнись !“

182. навісний — навіжений, біснуватий, боже-вільний.

186—203, 204—207, народні веселі пісеньки.

193. намисто — коралі, пацьорки.

Всі гуляють. А деж Гонта?
 Чом він не гуляє?
 210 Чому не пе з козаками?
 Чому не сьпіває?
 Нема його: тепер йому
 Мабуть не до неї,
 Не до сьпіви.

А хто такий
 215 У чорній киреї
 Через базар переходить?
 Став, розрива купу
 Ляхів мертвих, шука когось.
 Нагнув ся, два трупи
 220 Невеликих взяв на плечі
 І, позад базару,
 Через мертвих переступа,
 Криеть ся в пожарі
 За косьолом. Хтож се такий?
 225 Гонта, горем битий,
 Несе дітий поховати,
 Землею накрити,
 Щоб козацьке мале тіло
 Собаки не їли.
 230 І темними улицями,
 Де меньше горіло,
 Понїс Гонта дітий своїх,
 Щоб ніхто не бачив,
 Де він синів поховає
 235 І як Гонта плаче.
 Винїс в поле, геть од шляху;
 Сьвячений виймзе
 І сьвяченим копа яму.
 А Умань палає,
 240 Сьвітить Гонтї до роботи
 І на дітий сьвітить;

214. не до сьпіви — не до пісні; сьпіва, від того сьпіванка.

Неначе сплять одягнені.
Чогож страшні діти ?
Чого Гонта ніби краде,
245 Або скарб ховає ?
Аж трусить ся. Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки, —
Гонта мов не чує ;
250 Синам хату серед степу
Глибоку будеє, —
Тай збудував... Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивить ся, ніби чує :
255 „Ми не Ляхи, тату!“
Поклав обох ; із кишені
Китайку виймає ;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
260 Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивив ся...
Тяжко-важко плаче :
— „Сини мої, сини мої ;
265 На ту Україну
Подивіть ся ! Ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає ?
На чужому полі
270 Хто заплаче надо мною ?
Доле моя, доле,
Доле моя нещаслива,
Що ти наробила ?
На що мені дітий дала ?
275 Чом мене не вбила ?
Нехай вониб поховали,
А то я ховаю!“

257. К и т а й к а — рід шовкової матерії, яку вироблювали зпершу в Китаю. Гонта ховає дітий по козацькому звичаю, накриваючи очі червоною китайкою.

Поцілував, перехрестив,
 Покрив, засипає.
 280 — „Спочивайте, сини мої,
 В глибокій оселі !
 Сука-мати не придбала
 Нової постелі.
 Без васильків і без рути
 285 Спочивайте, діти,
 Та благайте, просіть Бога,
 Нехай на сім сьвітї
 Мене за вас покарає,
 За гріх сей великий!
 290 Простіть сини ! Я прощаю,
 Що ви католики“ .

Зрівняв землю, покрив дерном,
 Щоб ніхто не бачив,
 Де полягли Гонти діти,
 295 Голови козачі.
 — „Спочивайте, виглядайте, —
 Я швидко прибуду.
 Укоротив я вам віку,
 І мені те буде!
 300 І мене вбють... колиб швидче !
 Та хто поховає ?
 Гайдамаки !... Піду ще раз,
 Ще раз погуляю !“

Пішов Гонта, похилившись ;
 305 Іде, спотикнеть ся.
 Пожар сьвітить ; Гонта гляне, —
 Гляне, усміхнеть ся.
 Страшно, страшно усміхав ся,
 На степ оглядав ся,
 310 Утер очі... тільки мріє
 В диму, тай сховав ся.

284. Без васильків і без рути — на Україні є звичай хоронити молодих людей вільного стану уквітчаних барвінком і рутою.

XX. Е П І Л Ь О Г.

- Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з сьвяченим гуляв.
- 5 Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людий шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав, —
Згадав, тай жаль стало, що лихо минуло, —
- 10 Молодее лихо! Якби ти вернулось —
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
- 15 Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта Ляхів покарав.

Епільог — закінчене, останній розділ поеми.

7. ходив я та плакав... — батьківщина Ш-а лежить як раз в середині території, де бушував коліївський рух.

8. щоб добру навчили — дечого доброго, добра навчили.

8. Я тепер — Ш-ко пише „Гайдамаків“ у 27. році життя.

14. дідусь ще гуляє... — дід Тараса, Іван Шевченко, жив ще 1841. р.; про Тарасового батька була вже згадка.

15. Мінея — четя-Мінея, збірка житій сьвятих, упорядкованих по дням кожного місяця. Ся збірка була улюбленим духовим кормом наших предків ще від княжих часів.

16. тієї — ледащиці-живиці, горілки.

20 Столітнії очі, як зорі, сяли,
 А слово за словом сьміялось, лилось :
 Як Ляхи конали, як Сьміла горіла...
 Сусіди од страху, од жалю німили,
 І мені, малому, не раз довелось
 25 За титаря плакати, — і ніхто не бачив,
 Що мала дитина у куточку плаче.
 Спасибі, дідусю, що ти заховав
 В голові столітній ту славу козачу :
 Я її унукам тепер розказав !

30 Вибачайте, люди добрі,
 Що козацьку славу
 Так навмання розказую,
 Без книжньої справи.
 Так дід колись розказував, —
 35 Нехай здоров буде ! —
 А я за ним... Не знав старий,
 Що письменні люди
 Тії речі прочитають.
 Вибачай, дідусю !
 40 Нехай лають ! А я поки
 До своїх верну ся,
 Та доведу вже до краю,
 Доведу, — спочину,
 Та хоч крізь сон подивлю ся
 45 На ту Україну,
 Де ходили гайдамаки
 З сьвятими ножами, —
 На ті шляхи, що я міряв
 Малими ногами.

50 Погуляли гайдамаки,
 Добре погуляли :

20. столітнії очі... — діда Івана. Дід Іван мав сотний рік що йно тоді, коли поет писав „Гайдамаків“. Дід Шевченка родив ся около 1742 р.

32. навмання — на здогад, з проста.

42. доведу до краю — до кінця, скінчу поему.

Трохи не рік шляхетською
 Кровю напували
 Україну тай замовкли, —
 55 Ножі пощербили.
 Нема Гонти! Нема йому
 Хреста, ні могили;
 Буйні вітри розмахали
 Попіл гайдамаки,
 60 І нікому помолитись,
 Нікому заплакати!
 Один тільки брат названий
 Оставсь на всім світі;
 Тай, той — почув, що так страшно
 65 Пекельнії діти
 Його брата замучили, —
 Залізник заплакав
 Вперше з роду; сльози не втер,
 Умер неборака.
 70 Нудьга його задавила
 На чужому полі,
 В чужу землю положила: ²⁵⁾

52. трохи не рік — про се у вступі.

58. розмахали — рознесли, розвіяли.

59. попіл гайдамаки — Гонти.

62. брат названий — прибраний, Залізник; він умер пізнійше як Гонта.

²⁵⁾ Зрадою взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах у польський лагер (табор), недалеко Балти (властиво Сербів, коло Могилева н. Дністром), з одрізаним язиком і правою рукою; Б(раницький), польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б(раницького); той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав тай умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром тай розійшли ся. (Примітка Шевченка).

Така його доля!
 Сумно-сумно гайдамаки
 75 Залізную силу
 Поховали, насипали
 Високу могилу;
 Заплакали, розійшли ся,
 Відкіля взяли ся.
 80 Один тільки мій Ярема
 На кий похилив ся,
 Стояв довго. — „Спочинь, батьку,
 На чужому полі!
 Бо на своїм нема місця, —
 85 Нема місця, волі...
 Спи козаче, душа шира!
 Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
 Сльози утирає.
 90 Довго-довго оглядав ся,
 Тай не видко стало;
 Одна чорна серед степу
 Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
 95 В Україні жито,
 Та не вони його жали.
 Що мусим робити?
 Нема правди, не виросла, —
 Кривда повиває...
 100 Розійшли ся гайдамаки,
 Куди який знає:
 Хто до дому, хто в діброву,
 З ножем у халяві,

75. Залізна сила — Залізник. Невідомо, де він умер; по 1768 р. заслало його було російське правління на Сибір, але по дорозі він утік з товаришами. Його зловлено другий раз. Що дальше з ним стало ся, не знати.

97. що мусим робити — що маємо...

105 Жидів кінчать. Така й досі
 Остала ся слава.²⁶⁾
 А тимчасом стародавню
 Січ розруйнували :
 Хто на Кубань, хто за Дунай ;
 Тільки і остались,
 110 Що пороги серед степу
 Ревуть, завивають ;
 „Поховали дітий наших,
 І нас розривають!“
 Ревуть собі і ревтимуть, —
 115 Їх люди минули ;
 А Україна — на віки,
 На віки заснула.

З того часу в Україні
 Жито зеленіє ;
 120 Не чуть плачу, ні гармати,
 Тільки вітер віє,
 Нагинає верби в гаї,
 А тирсу на полі.
 Все замовкло. Нехай мовчить :
 125 Така божа воля !

Тільки часом у вечері,
 Понад Дніпром, гаєм

²⁶⁾ Злодій, розбійник або гайдамака — такими остали ся гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі. (Прим. Шевченка).

107. Січ розруйнували — Січ розруйнував російський генерал Текелі в червні 1775 р., в серпні т. р. урядово оповіщено скасоване Січи.

107. на Кубань — річка, пливе на північ від Кавказьких гір і вливає ся одним ралям до Чорного другим до Азовського моря. — за Дунай — по збуреню Січи переважна частина Запорожців пішла 1776 р. в Туреччину, де їх згодом оселено над гирлом Дунаю.

123. тирса — шовкова трава, ковиль.

Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи сьпівають :

- 130 „А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!“
-

ПЕРЕДМОВА.

- По мові передмова, — можнаб і без неї. Так ось бачте що: все, ще я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема. Як би я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воноб не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сьміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! Хиба діди та батьки дурніщі були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далєбі так, вибачайте! Треба предисловія. Так якже його скомпонувагь, щоб, знаєте, не було і кривди, не було і правди, а так, як всі предисловія komponують ся? Хоч убий, не вмію: требаб хвалить, так сором, а гудить не хочеть ся.

- Начнем же убо начало книги сице.* Весело подивить ся на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він засьпіває думу про те, що давно діяло ся, як бороли ся Ляхи з козаками. Весело, а все таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто як згадаєш,

10. граматка — буквар для початкової науки.

12. скомпонувать — скласти, зложити, написати.

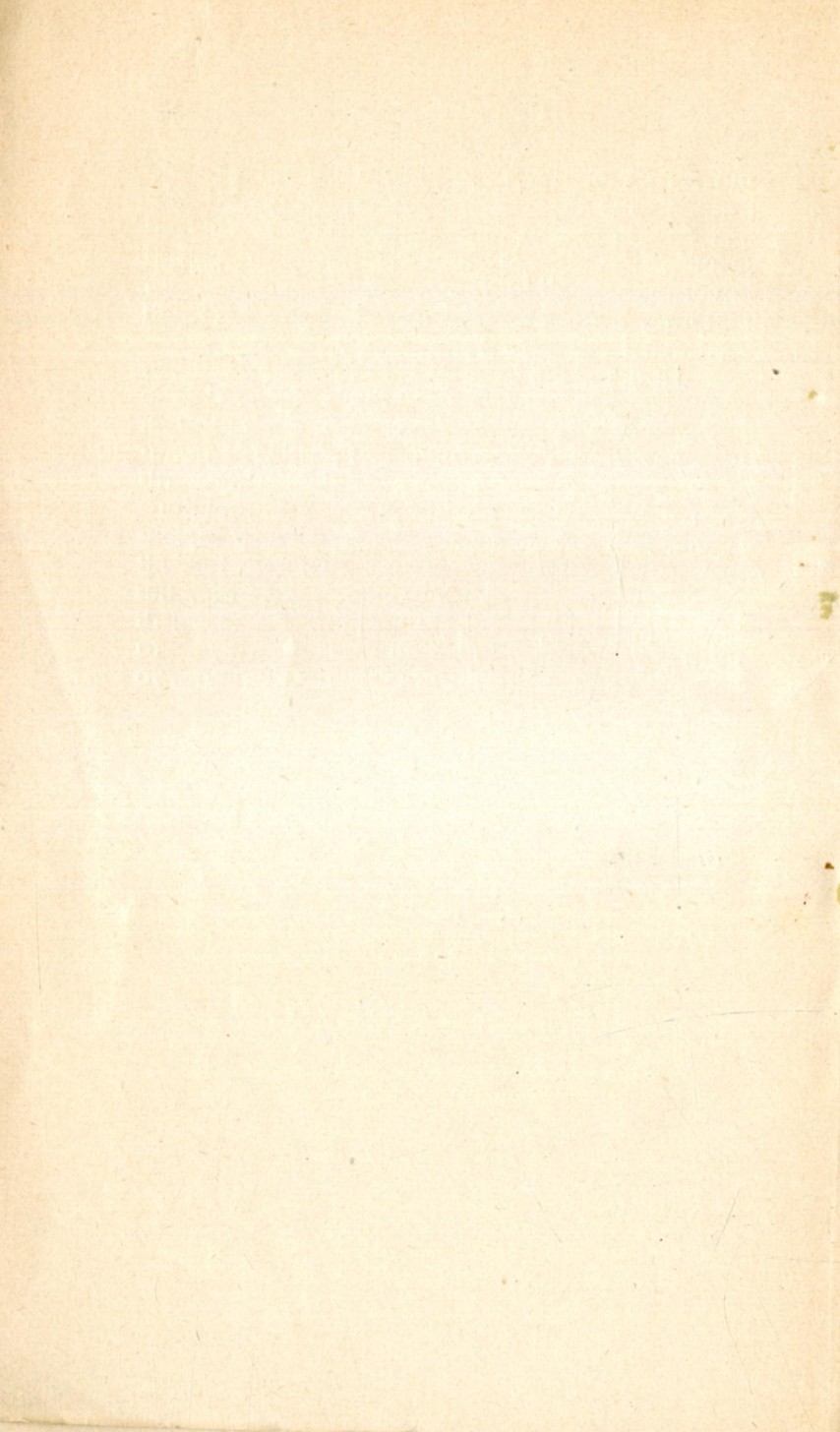
14. требаб хвалить... — твір „Гайдамаки“.

25 що ми одної матері діти, що всі ми — Сла-
вяни. Серце болить, а розказувать треба: не-
хай бачать сини і внуки, що батьки їх поми-
лялись, нехай братають ся знову з своїми
ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом,
30 покрита, нерозмежованою останеть ся на віки
од моря і до моря славянська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року,
розказую так, як чув од старих людей; на-
друкованого і критикованого нічого не читав,
бо, здаєть ся, і нема нічого. Галайда в поло-
35 вину видуманий, а смерть вільшанського ти-
таря — правдива, бо ще є люди, которі його
знали. Гонта і Залізник, отамани того крива-
вого діла, може виведені в мене не так, як
вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, не-
40 хай здоров буде! коли зачина розказувать
що небудь таке, що не сам бачив, а чув, то
спершу скаже: „Коли старі люди брешуть, то
й я з ними“.

(1841)
Петербург.

340224

И 37 146

В 3.447

1992

„Загальна Книгозбірня“

виходить випусками в об'ємі п'ятих аркушів друку і містить: 1) коментовані твори українських письменників старшої доби, 2) коментовані переклади зі всесвітньої літератури, перш усього грецької і римської, 3) популярно-наукові начерки з області літератури, науки, штуки, музики і т. д., 4) оригінальні твори наших старших і молодших письменників.

„Загальна Книгозбірня“

призначена для широких кругів нашої суспільности, а перед усім для нашої шкільної молоді.

„Загальна Книгозбірня“

випустила до тепер отсі випуски:

1. Історичні поеми Тараса Шевченка зі вступом і примітками Д. Николишина.
2. Вступ до „Гайдамаків“ Т. Шевченка (приготовляється).
3. Т. Шевченко; Гайдамаки. Текст. Примітки подав Іван Шпитковський.

Крім того ладять ся до друку:

4. М. Т. Цицерон; Чотири бесіди проти Катиліни з вичерпуючим вступом і примітками (другий відділ „З. К.“).
5. Д. Николишин; Козаччина в поезії Тараса Шевченка (третій відділ „З. К.“)

50

ЗАГАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ

Ч. 3.

Ціна 80 с.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

Текст.

Примітки подав

ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ

КОЛОМІЯ, 1915.

З друкарні В. Бравнера в Коломії.

Головний склад у склепі
„Видавничої спілки укр.
учительства в Коломії“.